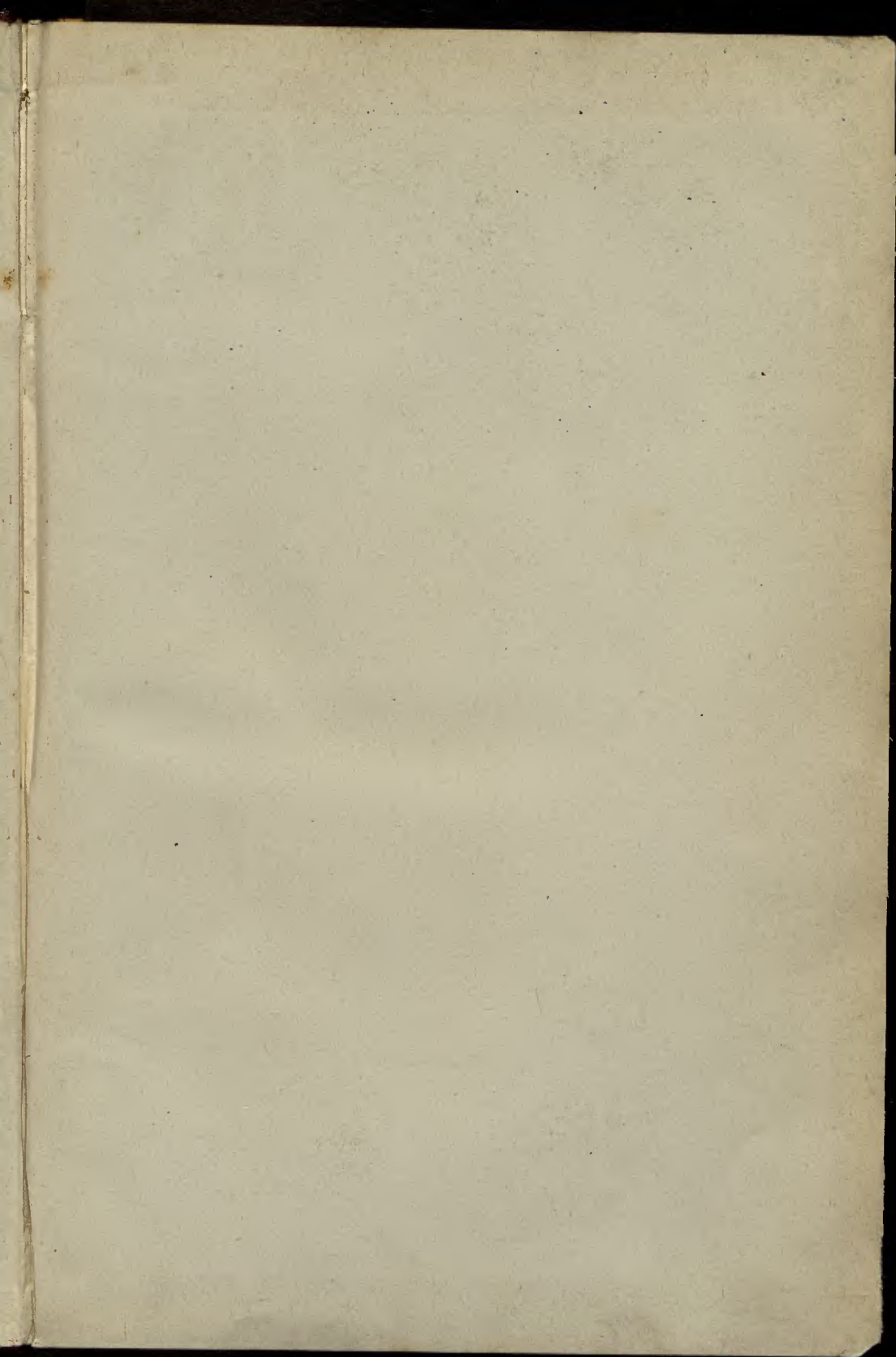
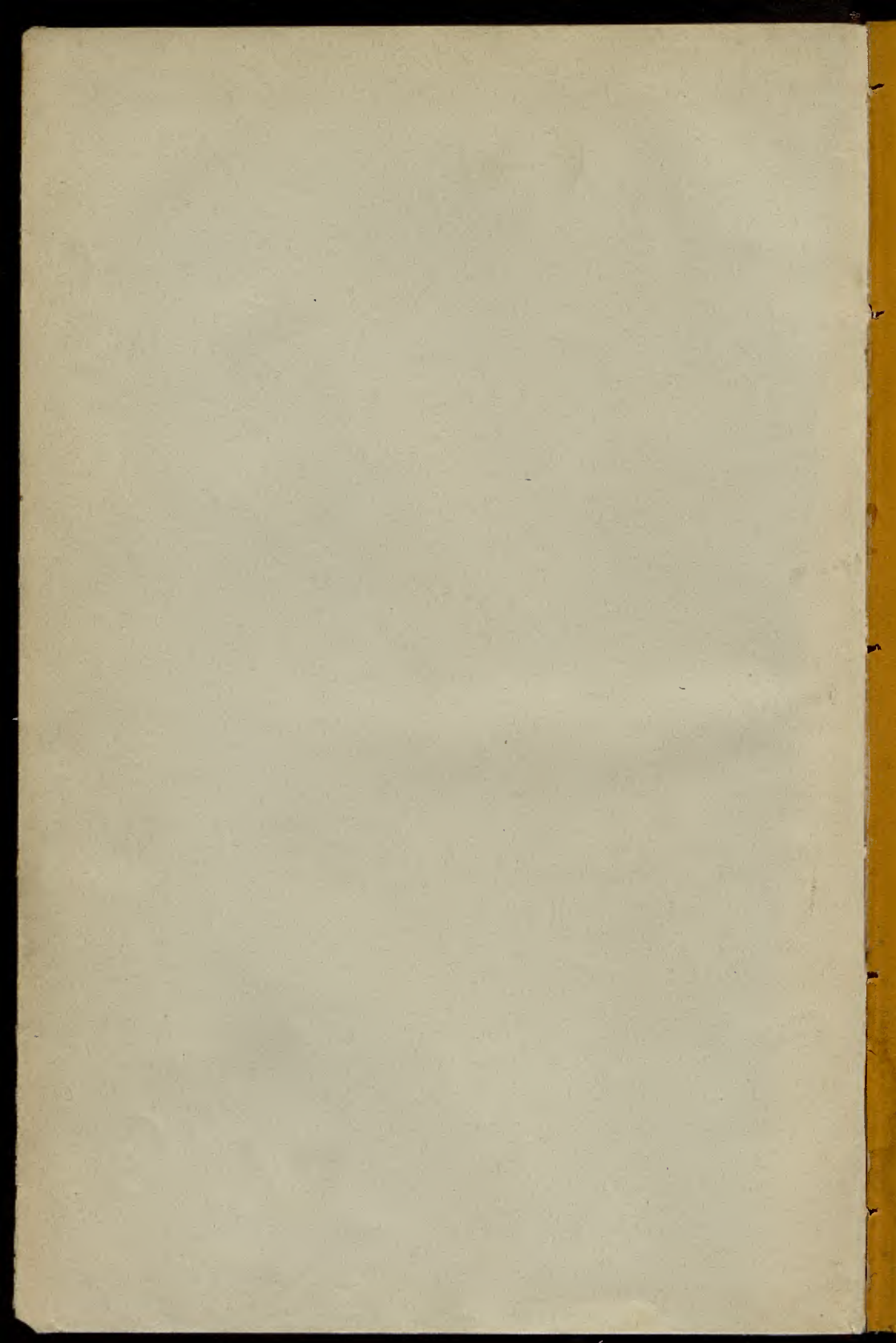

782

L. I. 5

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ա. Զ. Գ. ԿՐԾՆԻ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԱՌԱՋԻՆ—ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1876

- Ա. Մեղիկեան եկեղեցւոյ Հայաստանեայց .
Բ. Արամեայ անունը հին աղագոյ ժողով
Գ. Վեդ. — Հաճի Սեդե . Ռոստ 'ի Սեդեդան
Դ. Ս. Էջմիածնի տաճար Աղլոմար .
Ե. Գեղամեդ Կոնստանտնուպոլս .
Զ. Բանաստեղծութիւն . — 'ի յան սրբոյն Մեդրոսայ .
Է. Այլն այլ :

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
— 1876 —

RECEIVED

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1911

1911

1911

1911

1911

1911

1911

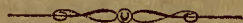
303U

Ի ՎԱՆԱՀԱՅՐԱԹԵԱՆ Տ. ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Յ Ո Յ Ս

ՀԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Մ Ս Ա Կ Ա Ն

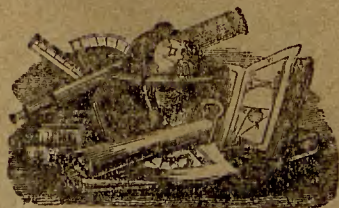

Ազգ. Կրօնք. Բարոյական.
Խնամատարութիւն. Գիտութիւն.
Բանատարութիւն.

Գ Ր Ե Ն

ՄԻԱԲԱՆՔ ՌԻԹՏԻ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

ՀԱՏՈՐ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՅԱՐՄԱՇ

Ի ՏՊԱՐ. Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ
1876 ՌԹԻԵ

1868

NEW YORK

Published by
J. H. R. & Co.
No. 100 N. 3rd St.

NEW YORK

1868

NEW YORK

ԱՄԵՐԻԿԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ո՛րչափ ետ երթանք դէպ ՚ի անցեալ դարերը՝
նոյնչափ անանկ երեւելի դիպուածոց պիտի պատահինք՝
յորս շատ բացայայտ պիտի տեսնենք՝ թէ կրօնք և քա-
ղաքականութիւն ի՞նչպէս իրար խառնուած են , և ի՞նչ-
պէս փոխադարձաբար մէկը միւսոյն վրոյ տիրապետե-
ր է : Այս խառնման պատճառն ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ
ազգաց և ժողովրդոց տեղեալ և սերնդեամբ և սովո-

1876 Յունուար Տետր Ա.

ըութեամբ իրարմէ շատ հեռի ըլլալը, որով չէին կրնար հանդուրժել՝ որ իրենց ունեցած կրօնքէն դուրս ուրիշ մ'ալ նուիրականութիւն ունենայ, երբոր աղգմը իւր ղինսուորութիւնը զարգացունելով մերձաւոր ազգին վրայ յաղթանակէր, անոր քաղաքական իրաւանցը հետ կրօնականն ալ բոլորովին կը յափշտակէր։ Այսպէս իւրաքանչիւր կրօնք Նահապետի կամ Մարգարէի կրօնէնար իւր դըրութեան, և ոչ թէ ճշմարիտ Աստուծոյ համար։

Եկաւ ժամանակը՝ յորում ամեն կրօնական ապակա՛նութեան սրբիչ վերանորոգողը, Աստուածամարդն Յիսուս Քրիստոս, հրատարակեց՝ որ ոչ ոք չի տեսնուիր և չի յայտնուիր, և այս ամենաբնական և աստուծածային վճռոյն հրատարակուելէն յետոյ՝ պէտք էր որ կրօնք և քաղաքականութիւն իրար պատատելու բարբարոսական ջանքը խափանուէր բոլորովին։ Բայց, դժբաղդաբար, չխափանուեցաւ, մանաւանդ անոնց մէջ՝ որ յանուն Յիսուսի Քրիստոսի, կամ կրօնք և պետութիւն իրարմէ Աստուած և կայսր բառերով բաժնող աստուծածային խնամտութեան կը պարծին։ սակայն շատ անգամ, ցաւ է ըսել, վայրենիներէն աւելի անգթաբար կը հալածեն իրենց դաւանութենէն չեղող աշխարհի մարդիկը։

Ինչպէս որ պատմեցինք, Լատին և Յոյն կղերները աշխարհական տիրապետութեան ոգւով Հայոց եկեղեցւոյ վրայ անընդհատ պատերազմներ և խռովութիւններ շարունակեցին, և մաս մը Հայեր իրենց դաւանութեան մէջ առին. ելաւ ուրիշ անունով ալ աղանդ մը, որ դարձեալ յանուն կրօնի և քրիստոնէութեան Հայոց եկեղեցւոյն վրայ յարձակելով մաս մ'ալ սա յափշտակեց՝ որ կոչուեցաւ Բողոքական Հայ։

Բողոքական ըսուած հասարակութիւնը Հռովմի եկեղեցւոյն մէջէն վեր ելած աղանդ մ'է, որ իրեն վերջամուտ վարդապետութեանց դէմ բողոքելուն համար՝

այնպէս կոչուեցաւ :

Ասոնց բողոքոյն դիտաւոր նիւթ էին Հռովմի եպիսկոպոսին անձնական հեղինակութեան ներքեւ դրուած կրօնական խոշոր իրաւասութիւնները , որոց վրայ որչափ վէճը ընդարձակեցաւ՝ այնչափ դէպ 'ի կրօնական միջին խնդիրներ բողոքականք ձգտեցան : Այս բողոքը բուն իսկ կղերներէն ելաւ Պապին կամ Հռովմի եպիսկոպոսին դէմ . սակայն , Եւրոպա՝ որ մինչև այն ատեն իւր քաղաքական զօրութիւնը կրօնի ազդեցութեան ներքեւ տեսնելուն վրայ կրմունչէր , և առթի մը կ'սպասէր՝ որ Եկեղեցւոյ աշխարհական իրաց վրայ Պապերուն ունեցած հին և անհուն ազդեցութիւնը տկարացունէ , յանկարծակի քանի մը կղերացիարուցած ապստամբութեան պաշտպան կեցաւ : Բաղաքական մարդիկ Եւրոպայի կղերին այս խռովութենէն օգուտ քաղեցին . կրօնի վրայ Պապին և անոր համախոհից պէս չմտածողներն ալ աշխարհավարական առնչութենէ եկեղեցւոյ արձակուելուն վրայ շատ դոհեղան : Բայց պապականաց և բողոքականաց մէջ կրօնական պատերազմը մինչև ցայսօր մնաց , երկու կողմանէ բանակները նոյնչափ զօրութեամբ սպառազինեալ : մին ահագին բանակ մը պահելով , հեղ-իւ-նէ-ն , ընդդէմ բողոքականաց , սա ալ նոյնչափ ահաւոր վաշտ մը , Ֆրանսական-իւ-նէ-ն (1) , պահելով ընդդէմ պապականաց :

Այս վայրագ և ահաւոր կրօնական պատերազմէն ետքը եկող դարերը վերանորոգութեանց թուականով կը ճանչցուն , որ առանց մեծ տարբերութեան նոյնութեամբ մնացած են և գրեթէ ուրիշ գլուխ մը չեն կադմեր լատինաց եկեղեցական պատմութեան մէջ :

Պապական և բողոքական երկու ներհակ կուսակցութեանց սուսքեալները տարածուած են ամեն կողմ ,

(1) Ուրիշ անգամ այս երկու արտառոց ընկերութեան վրայ ալ խօսեցու առիթ պիտի ունենանք :

բայց ճիշդը խօսելով, պապականաց անձնանուիրութիւնը չունին բողոքականաց առաքեալները :

Այս վերջինները Տաճկաստանի մէջ ալ տարածուեցան և իրենց պաշտօնին գլխաւոր ասպարէզ ըրին Հայոց եկեղեցին : Եւ տե՛ս թէ ինչպէս յառաջ քալեցին իրենց դիտաւորութեան մէջ : Առաջին անգամ տեսան՝ որ Հայոց մէջ Լատին եկեղեցւոյ հին վարդապետութեանց շատ մօտ են Հայոց վարդապետութիւնները, որոց դէմ թէ յանկարծակի յարձակէին շատ հաւանական էր՝ թէ պիտի չկրնային նպատակնին յաջողցունել, ուստի բարոյական անկարգութեանց դէմ՝ որ մինչև այն ատեն տիրած էին Հայոց մէջ թէ՛ իրենց ստրուկ ըլլալուն և թէ՛ տգէտ հովիւներու դատարարականութեան ներքև ըլլալուն համար, Աւետարանի բարոյականը բացատրող փոքր տետրակներ հրատարակել սկսան աշխարհիկ կամ տաճկախօս բարբառով, զի Հայք իրենց ստրկութեան մէջ հարկաւ լեղունին ալ խանդարած էին և այնչափ օտարացած էր իրենց կրօնական վարդապետութիւնն և բարոյականը բացատրող գրաւոր լեղուն՝ այնպէս որ չէին բնաւ հասկնար : Բողոքականք Հայոց այս ողորմելի վիճակն իրենց նպատակին գործիք ըրին : Սակայն, որովհետև բողոքական առաքեալները չափազանց եռանդուն էին իրենց պաշտօնին մէջ, ուստի Հայոց կղակին յարմարցուած սանձը պէտք եղածուն չափ չյարմարցուցած՝ յանկարծ խստացուցին և սկսան վարդապետական նիւթոց վրայ Հայոց եկեղեցւոյն դէմ յախուռն և անհեթեթ վիճաբանութիւններ բանալ : Այս խիստ յարձակումներէն Հայոց մէջ բողոքականութիւնը յանկարծ երկպառակութիւն բացաւ : Բողոքականք Պօլսոյ մէջ իբր թէ Հայոց պատրիարքական իշխանութեան վրայ պապին գերիշխանութեան մէկ նմանութիւնը տեսան, ուստի անկէ խալսելու համար բողոքական պետութեանց, Անգղիոյ և Ամերիկոյ, դեսպանաց միջամտութեամբ յատուկ ազգայնական կամ պատրիարքութիւն

որոշեցին իրենց , և պաշտօնական կերպով՝ բաժնուէր-
դան Հայերը Հայերէն 1843 թուականին :

Այս բաժանումը ամբողջունելու համար բողոքական
առաքելները կերպ մը պատերազմ բացին Հայոց մէջ ,
որ իբր երեք տարի տևեց ասդ-իս անդ-ին Հայոց թա-
ղերուն և քաղաքներուն սմանց մէջ , իբր մանրանկար
Երեսուն Ամաց պատերազմի բողոքականաց և պապա-
կանաց յեւրոպա : Այս ներքին և ընտանեկան պատե-
րազմին առիթները նոյն իսկ բողոքականք իրենք կը-
հնարէին , որպէս զի առիթ ունենային դեսպանական
միջամտութեանց և ազդեցութեանց դիմելու :

Հայերն իրենց բնական եղած միամտութեամբ չէին
կրնար տեսնել այն խորամանկ հնարքը՝ զոր բողոքա-
կանք դաւադրեցին , մինչև իսկ պատրիարքները միա-
միտ եղան և բանադրանօք յարձակեցան Հայոց եկե-
ղեցւոյն թշնամեաց դէմ : Այս կերպով տևեց չարիքը
մինչև Աղգին մէջ սահմանադրական վարչութիւն հնա-
րելու թուականը :

Սահմանադրութիւնը հանդարտեցոյց անցեալ ժա-
մանակի եկեղեցական վրդովմունքը , որովհետեւ չա-
փաւորութիւն էր պատրիարքաց եւ Ագգին երևելեաց
ինքնակամ վարչութեան , որմէն սաստկապէս խրտու-
ցած էին բողոքականք ղՀայերը : Վերջաւ այս կերպով
թշնամեաց խոշոր երեցուցած վնասը Հայոց միամիտնե-
րուն աչքին առջեւէն , զի արդէն իսկ վարդապետու-
թեան մէջ իբրեւ մոլորութիւն երեւցուցածնին չէին
կրցած այնչափ համոզիչ ընել դէպ 'ի բողոքականութիւն :

Այսպէս հետզհետէ բողոքական ընտանիքներէ շա-
տերը վերադարձան իրենց Մայր Եկեղեցին՝ որ զիրենք
ծնած էր , և Աղղը՝ որ իրենց արիւնը կենդանացուցած
էր , Բողոքականք տակաւին կը շարունակէն իրենց ճգ-
նութիւնները , բայց արդիւնքնին հետզհետէ կորսնցը-
նելու : Վրայ են , և շատ բացայայտ է՝ որ եթէ Հայոց

մէջ ուսումն և կրթութիւնը յառաջ երթայ՝ բողոքա-
կան առաքեալներն ոտքերնէն թօթուելու վտչի ալ պի-
տի չունենան Հայերէն՝ ուր մնաց հետեւող:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՆՈՒՆԸ

ՀԻՆ ԱԶԳԱՅ ՄԷՋ

Եթէ ծննդոց գրքին առաջին գլուխներուն առաջին մարդոց ստոյգ պատմութիւնը պարունակելը ճշմարիտ է, ինչպէս որ անտարակուսելի է, նոյնպէս անտարակուսելի է որ Ադամայ, Սեթայ, Լեովքայ, Նոյի և Սեմայ պաշտած Աստուածն իսրայելացւոց և Քրիստոնէից եկեղեցւոյն պաշտած Աստուծոյն հետնոյն է։ Ուրեմն միակ ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտօնը թէ՛ Կայէնեանց խանդարեալ կրօնքէն կամ անաստուածութենէն և թէ՛ Նոյի ցեղէն սերեալ հեթանոսաց բաղմաստուածութենէն առաջ է։

Ջրհեղեղէն առաջ ապրող մարդիկ՝ իյայտնուէ գիտէին որ Աստուած ՚ի սկզբանէ երկինքն ու երկիրս ստեղծեց, և անոր Հոգին անկերպարան անդնդոց գոյացութիւնները (նիւթոյն խառն ՚ի խուռն պարունակած մասունքը) կենդանացոյց և կարգադրեց, և վեց աւուր մէջ միայն խօսքով աշխարհս տրտադրեց։ Գիտէին որ Նա ինքզինքն առաջին մարդոյն յայտնեց բարոյական օրէնք մը տալու համար, որուն ճիշդ կատարումը կը հրամայէր, և ասոր դէմ՝ ամեն տեսակ անհնազանդութեանց պատիժը մահ պիտի ըլլար։ Գիտէին որ Պեղամ և Եւա մեղանչելով՝ զԱստուած ողորմած և ներող դատաւոր մը

գաւան . մահը միայն անոնց մարմնոյն եկաւ , իսկ հոգի-
նին հաւատքով ապրեցաւ , և օր մը կնոջ զաւակը պի-
տի դար զանոնք օձին իշխանութենէն ազատելու : Յե-
տոյ կայենի և Ննովքսոյ պատմութիւնը ցոլեցեր էր որ
Աստուած բարիները կը վարձատրէ և չարերը կը պատ-
ժէ , և մարդոց ու բնութեան վրայ աներեւութաբար կը
թափաւորէ : Ջրհեղեղին սոսկալի դէպքը Նոյեաննե-
րուն հասկցուց որ եթէ մարդիկ երեքսրբեան Աստու-
ծոյ համբերութեան չափն անցնեն՝ բարկութիւնն ինչ-
պէս կ'ըլլայ , և Նոյի և անոր սերնդոց հետ Յաւիտեանա-
կանին դրած նոր ուխտն ևս պահելու օրէնքներ և ան-
գամ մ'ալ երկիրս այնպիսի պատուհասիւ չկործանելու
դթութեան խոստում կը պարունակէր : Ուրեմն Նոյեանց
իրարմէ բաժնուած ժամանակ Աստուծոյ յաւիտեանակա-
նութիւնը , արաքչական զօրութիւնը , սրբութիւնը ,
արդարութիւնը , սէրը , շնորհքն և ամեն կատարելու-
թիւնները ճանչցուած էին , Նոյնպէս չիթ կերպով կ'ի-
մանային որ Նա ծածկեալ Աստուած մ'է բնութեան
վրայ տիրող , Էջեֆ . ինքզինք մարդկային ազգին յայտ-
նող Աստուածը՝ Եէհովահ . և անդունդները հոգեւորող և
մարդուն կեանքն և ուրիշ ամեն արարածները սնուցա-
նողն՝ Աստուծոյ Հոգին :

Եթէ առաջին մարդոց վրայ Եննդոց դրքին դրած
նախագիծը կատարեւադործել ուղեւոր նպատակաւ տը-
րամարանելու դիմենք , և ամեն ազգաց մանկութեան
միճակէն բոլոր մարդկային ազգին մանկութեան ժա-
մանակին վրայ հետեւութիւն հանել ուղեմը , ըսելու
եմք որ աշխարհիս առաջին ժամանակը հաւատքը մար-
դոց սրտին վրայ նմանը չլուծած զօրութեամբ կը ներ-
դործէր . բայց հոգին՝ որ տակաւին վերլուծութիւնը
նեղու վարժուած չէր , ոգին՝ նիւթէն , և հոգին՝ մար-
մինէն , և աշխարհս՝ Աստուծմէ զանազանել չէր գի-
տեր : Առաջին մարդոց մտածութեան մեծ և սովորա-
կան առարկայն Աստուած էր , ամեն ուրեք անոր ձայն

նը կը լսէին , ամեն ուրեք անոր ներկայութիւնը կ'զդա-
յին , թէ՛ երկինքն , թէ՛ երկիրս և թէ՛ դժոխոց ան-
դունդը : Ինչ որ աչքերնուն երևէր՝ վրան անոր վա-
ռաց ճառագայթը յողացած կը տեսնէին . տիեզերաց
ամեն կողմն անոր ակօռէն կենաց և հրոյ հեղեղներ
յորդած կը վազէին : Ասոր համար բնութեան Աստու-
ծոյն յողնակի անուն տալով Էլօհի (աստուածներ) կ'ա-
նուանէին , անոր լրութենէն բղխած զօրութեան բազ-
մապատիկ և զեղուն ըլլալը հասկցնելու համար . Նախ-
նեաց մէկ Աստուած պաշտելը՝ բազմաստուածութեան
դոյն ունէր . բայց այս անխորհուրդ և պարզամիտ
բազմաստուածութիւնն ուրիշ հաւատք և երևակա-
յութիւն ունեցող հոգւոյ յատուկ էր :

Վերջապէս , եթէ արամայիտհութիւնն ալ , Ծննդոց
դիրքն ալ մէկ կողմ դնելով հեթանոսաց կրօնքէն մակա-
բերեմք անոնց ծնողաց կրօնքը , միւս երկու ճանապարհ-
ով դատած հետեութիւննիս է դանտիքնիս : Վասն զի
ամեն ազգ իրեն դերագոյն աստուած մը ունի , որ մի-
ակ ճշմարիտ Աստուծոյ քիչ կամ շատ խանդարուած
պատկերն է , եւ երկրորդական աստուածոց անհուն
շատութիւնն ամենապարզ կերպով կը բացատրուի կեն-
դանի եւ աշխոյժ հաւատքով մը , որ ամեն ուրեք յա-
ւիտենականին Աստուծոյ ներկայութիւնը կը տեսնէ ,
բայց արարածները պահպանող եւ կենագործող Աստու-
ծոյ Հոգին անոնց իւրաքանչիւրին կեանքն եղող սահմա-
նաւոր հոգիներու հետ կը շփուի : Աստուածները յան-
հուն շատցունող բազմաստուածութիւնը չկրնար այն
ժամանակէն ըլլալ՝ երբ մի եւ ճշմարիտ Աստուծոյ հա-
ղիւ կը հաւատացուէր . հանդարտ ոգւոյ արդիւնք չէ՝
այնքան քերդութիւններ եւ ոտանաւորներ հնարել , եւ
տափոտ պատանակութիւնն ուժեղ եւ առոյգ մանկու-
թեան հետ շփուիլ :

Եթէ մէկը ճշմարտուն մը հակառակիլ ուղեւով , ազ-
դաց եւ կրօնից հասարակաց տեղն ուրանալ ուզէ , ըստ

կարելոյն կրնայ մարդկային բնութեան նոյն ըլլալէն և իրարմէ խիստ հեռի դանտուղ մարդոց՝ աստուածութեան վրայ ունեցած ծանօթութիւններուն մի եւ նոյն ըլլալէն ասպացուցանել. բնաւ հնար չէ ուրիշ կերպով բացատրուիլ, թէ ինչպէս մի եւ նոյն անունն այնպիսի ազդեաց մէջ անցած է՝ որոց ազդաբանական դերներն ալ մէկ չէ, եւ մէկը հին աշխարհը կը բնակի, եւ միւսը նոր աշխարհը:

Ա.

Նախ՝ Սեմեան լեզու խօսող ազգաց մէջ երթանք ՝ Ամենքը մէկ բառով չեն ճանչնար զԱստուած, բայց դորժածած այլ եւ այլ բառերուն նշանակութիւնը մի եւ նոյն է: Այս բառերն ըստ մեծի մասին երբայեցւոյ մէջ գործածուածներն են, որ սուրբ Գրոց մէջ կը կարդացուին ՝ Վերջապէս, այս ամեն բառերը Սեմեան դերին սահմանէն դուրս եւ մինչեւ Ամերիկա ՚ի դորձածութեան կը դառնուին:

Հին Կտակարանին մէջ Աստուծոյ անուններն ասոնք են. Էլ, Էլէհ, այսինքն հղօր, որ ամեն բան ստեղծեց, իբրայեցերէն Պալ (1) ՝ Եհօն, յաւիտենական, Արփայէ, տէր: Մէլէ, թագաւոր: Ամսլայ մարդարէութեան մէջ տեղ մը Պալ, տէր: Իսկ Մեքսիկեցիք խօսքին կարգը Էլէհ, ամենաբարձր, որ երկինքն ու երկիրս կը բռնէ. Բեհ:

Էլ, Էլէհ, Փիւնիկեցւոյ մէջ եղած է Էլ, որ

(1) Կարծեմք՝ թէ Արաբացւոյ զԱստուած Պալէ Եհօն անունանլը եբրայական պալ բառէն առնուած ըլլայ, եւ կը նշանակէ Բարձրեալ արարիչ:

ըստ Սանկտինատոնի՝ անոնց գերագոյն աստուածն է, և Արաքացւոց եւ բոլոր մահմետական ազգաց մէջ իւր և Ալլաու Ալլահ՝ այս վերջին բառը հազորդակցութիւն մը կը գոյացնէ, որուն մէկ ծայրն են ֆանանացիները, և միւս ծայրը իսրայելի և Արահամու ազգը, և այս կրկնապատիկ շղթայով առաջին մարդոց հետ կը միանան։ Ուստի մովսիսական յայտնութեան հիմն եղող ճշմարտութիւնը միօրինակաբար կը գտնուի ֆանանու և իսմայելի ցեղերուն մէջ եղած մոլորութեանց անհուն՝ կուտակութեան մէջ։ Փիւնիկեցիներէն քանի մի գաղթականներ իւրաքանչեւ պաշտօնը Տրովագա տարած կ'ըլլան, և այս իւրաքանչեւ նշանաւոր եղած է այն կողմի թագաւորաց մէջ։ Հաւանական է որ իսլանտա ալ իւր աստուածներէն մանց անունը Լիբանանու ծովեզերեայ բնակիչներէն սորված ըլլայ։ Իսլանտացիք դերադոյն Աստուծոյ ուրիշ անուններէ զառ՝ Ալլա անունն ալ կուտային։ Այս բառին արմատն էլ կամալ է, և կը նշանակէ ուժեղ, հզօր։ Թուրքաց մէջ ալ կայ, և կ'արտասանեն ալլա, որ մեծ ըսել է (1)։

Սանկտինատոնի գրոյ մէջ Իւլեհա՝ արարիչ Աստուծոյ անունն է ըստ փիւնիկեցւոց։ Քաղդէացւոց մէջ ալ Իւլէ և Իւլահ, որ կը նշանակեն խիստ բարձր։ Արդեօք Յունաց Իւլէս բառին ալ՝ որ արեւ ըսել է, արմատն այս չէ՞։ Ասորոց գերագոյն աստուածներէն մէկը՝ զոր յատ-

(1) Այս յօդուածին ամբողջ գրուածը հասկնալու համար պէտք է գիտել որ բառից ոտուգաբանութեան մասին մասնաւորապէս Սեմեան լեզուաց մէջ, ինչպէս են Արաբները, Հրեայները, Ասորիները, Պարսիկները, որ ձայնաւոր դիր չունին, միայն բաղաձայնից նոյնութեանը կը նայուի։ ձայնաւորաց փոփոխութիւնը բնաւ հոգ չէ։ Այս սկզբան վրայ հիմնուած է էլ եւ Ուլա բառից նոյնութիւնը։ Ասոր պէս ուրիշ բառից ալ նոյնութիւն յօդուածոյս մէջ կը տեսնուի։ չիմ ընթերցողը։

կապէս Պիպլոսցիք կը պալատէին, Արծաւ կ'ըսուէր, որուն սկզբնական նշանակութիւնն է տէր, իսրայելի Արսնայէին պէս:

Քանանացիք կամ փիւնիկեցիք առաջին աստուածը Պաւ կ'անուանէին, և Բաբելոնի փաղդէացիք Պէլ, որ խիստ հին ժամանակը Եդեսացիներուն ալ աստուածն էր: Պալմիրա քաղաքը Պէլուս անունով երկու աստուած կը պաշտէին. մէկն էր Ալէլուէ՝ զոր երկնից բոլորական շարժում ունեցող բոլորածել կամարին տէրն է կ'ըսէին, եւ այսպիսի շարժումը անոնց լեզուով «Էւ կ'ըսուէր: Միւսն էր Մաւէլուէ՝ որ է աշխարհի թաղաւոր տէր: Փիւնիկեցիք իրենց Պաւը Ալլիկէի հիւսիսա-կողման ծովեզերքը փոխադրեցին. լիրիա, ուր Նիւրենէի կողմերը Պալիսի անունով քաղաքներ եւ մեհեաններ կ'աւին, Կարքեդոն՝ ուր յասուկ անուանց մեծ մասը պաւ վանկով կը վերջանար. դուցէ իսլանացիք ալ ասոնցմէ ասին՝ իրենց Պէլ (պէւ) աստուծոյն անունը. Բայց պաւ և պէլ արմատական վանկերը Սիմեան աղագ լեզուներուն յատուկ չեն: Պաւէն փոխդացւոց լեզուով թաղաւոր ըսել է. այս բառը նոյն նշանակութեամբ կը գտնեմք Եսքիզէսի Պաւ մակագրեալ թատրերդութեան մէջ: Նոյնն է Պարսից և Հնդկաց սանսքրիթ լեզուին վաւ և պաւ բառերը. Լատինաց վալանս, հին Գերմանացւոց վալի և Սքզդիացւոց պաւ բառերն արիւնթեան, քաջութեան և ուժեղութեան նշանակութիւն ունին. Գաղղիացւոց վալէ բառն ալ նոյն նշանակութիւնն ունի: Սա՛ ևս կը տեսնենք որ Հնդկներն ալ իրենց պաւը ունին: Բաւալէ անունով, որ մեծ պաւ ըսել է: Մօտ ժամանակներս դանուած է որ Ասորայիացւոց լեզուն մէջ պաւ բառն աստուած և կրակ կը նշանակէ. այս շատուածնին նոյն իսկ Մողոք կուռքն էր՝ որ մարդու արիւն կուղէր (1):

(1) Պաւ անուան հետ չկցիրինք ս'է Նորիկեցւոց և և Գաղ-

Մէլէք կամ թագաւոր՝ զոր յառաջ յիշեցինք, Հրէից մէջ յաւիտեանական Աստուածը, և Պալմիրացւոց մէջ՝ անոնց մէկ աստուածներուն մէկը կը նշանակէր. իսկ Ամոնացւոց մէջ Մօլոք անուն իրենց յատուկ դիւսաւոր և միակ աստուծոյն անունն եղած էր. Տիւրացւոց աստուածը Մէլքուք կը կոչուէր, որ քաղաքի թագաւոր կը նշանակէ. Յոյնք կը կարծէին, բայց առանց հիմմը ունենալու, թէ Մէլքուք իրենց Հերակլէսն է։ Ամաթոնդ ալ՝ որ Սեմեան քաղաք մ'էր, իւր յատուկ կարծեցեալ Հերակլէս մ'ունէր Մուլթա անունով։ Ամիլքաս՝ Կարքեդոնի աստուածոց մէկն էր, և Սիլթոս Իտալիկոս՝ Մէլիքուս անունով աստուած մը կը յիշէ։

Ամոնացիք Մովրացւոց եղբայր էին (երկու եղբոր ցեղէ ըլլալով), և ասոնք ալ թագաւոր մը և տիրող մը կը պաշտէին, ինչպէս որ կ'ստուգաբանի բառը՝ ըստ Կեղենիստի, և խիստ հաւանական է որ բառը՝ Բէոր լեռան տէրն եղած ըլլայ, որով Պաւլ Բէօր (ըստ մեզ Բեպթօր) աստուծոյն հետ կը նոյնանայ։

Տեսանք որ Սեմեան լեզու գործածող ամեն ազգերը

դոսաց Պէլէն անուն արեղակնային աստուածը, ո'չ նոյն Գաղղոսաց եւ Բրիտանացւոց Պէլամուդատր անուն անձանօթ աստուածը, ո'չ Քիմիներուն Պէլէ ըսածը, եւ ոչ Սկանտիանաիացւոց նոյն անունով կոչած ստորակարգեալ աստուածը։ Հաւանական է որ այս անունն արմատը Պէլ՝ լուսոց նշանակութեամբ տոնուած ըլլայ։ Կականացւոց խոսած յունարէնին մէջ Պէլա՝ փայլումն, ճառագայթ կը նշանակէր։ Կրետացիք իրենց իրրեւ աստուած պաշտած արեւը Ապէլլէօս կ'անուանէին. այս բառը ճիշդ նմանութիւն ունի Գաղղոսաց ապէլլէօ բառին։ Հոմերոսի Եղիականին առաջին հադներդութեան մէջ ապէլլէօ բառն երկինք նշանակել կ'երեւի, և այսպէս կը հասկընայ Աստաթիոս Առեան Քաղղէացւոց լեզուին մէջ, և Տրիփոնիւրը՝ ողիմպոս բառին հետ նոյնանշան կը սեպէին։

զԱստուած կարողութիւն նշանակող բառերով կ'անուանեն , Ողջամիտ և ճշմարիտ գաղափար մ' է այս , որ անոնց զանազան կրօնքներուն բանալին է , և նախնի մարդոցմէ առած են , որք յատկապէս Աստուած ըսելով տիեզերաց արարիչ և երկնի ու երկրի բացարձակ տէր ամենակարող էակը կը պաշտէին : Բայց Սեմեանները ուրիշ ամեն հեթանոսաց պէս կ'անուխ մոռցան որ հօրը Աստուածը՝ նիւթը յոչնչէ դոյացնելու չափ բուական զօրութիւն ունի , և միանգամայն այն հպատակութեան և երկիւղի զգացումը՝ զոր բնապէս անոնց ազդելու էր իրենց երկնաւոր տէրն և աներևոյթ թագաւորը , ջրհեղեղին յիշատակով՝ տարտամ երկիւղի մը վախուեցաւ , որ շատ տեղ՝ Քամայ ցեղին¹ զԱստուած հաշտեցնելու համար ունեցած արինաւոր ծէսերնին առնց ընդունել տուաւ (1) : Բնիկ Սեմեաններուն և Քամեաններուն հետ խառնուած Սեմեաններուն մէջ կրօնական ճշմարտութեան կրկնապատիկ խանգարումով յայտնի կ'ըլլայ մովսիսական յայտնութեան ճշմարիտ հանգամանքը , ընտրեալ ազգին մէջ՝ որ նախնական աւանդութիւնն ենրն ամբողջ պահեց և ներշնչեալ անձանց ձեռքով նոր հրահանգներ առաւ , Աստուած ո'չ միայն կարողութիւն

(1) Բարիլոնի Քաղզէացիք , Ստրեոտանեայք եւ Սրամեանք կամ Ասորիք մարդ չէին զոհեր . Սրարացւոց մէջ ալ այս ծէսն անձանօթ կամ խիստ քիչ անգամ դարձածուած բան մ'էր : Ասկէց կը հետեւցունեմք որ Սեփարուայիմցիները (Բ. Թաղ . ԺԸ , 30) իրենց ծէսերն Եփրատայ եզերքը ընտելող Քամեաններէն՝ որ Քամայ Քուշ որդւոյն ցեղէն էին , եւ Ամոնացիք ու Մովաբացիք Քամեաններուն Քանանու ցեղէն առած էին : Սեմեաններուն Յերապօլիս քաղաքը կատարուած մարգագոհները՝ զոր Ղուկիանոս կը յիշէ , զուցէ նմանապէս Քամեաններէն կամ Ասորւոց երկրին Հնդիկներէն առնուած բլլան : Տեառն մերոյ աշխարհ՝ պալէն վերջը Ալակապալի եղած մարգագոհները շատ հին ժամանակէ մնացած պիտի ըլլան :

սիրոյ մէջ Բիւթանիոյ Գաւգոն ազգը զիրենք Գոնուսէն սերեալ կը համարէին, և կարիա դաւառը Գաւնուս անունով քաղաք մը կար. այս անունը փիւնիկեցւոց Պերիաթ քաղաքին Գոն անունն է. Գաւգոն՝ Մեսոնիայի հնադոյն աստուածն էր, որ Եգիպտոսի Լեւեդ. ըստած Սեմեաններէն առած պիտի ըլլայ: Բայց այս անունն ու այս աստուածն իւր բուն տեղէն խիստ շատ միջոցաւ հեռի կը տեսնուի մեղի: Բէրուցիները (հարաւային Սեմերիկայի մէջ) խունը կը պաշտէին, ըսելով՝ թէ իրենց ստեղծողն ու կրթողն անիկա է. և Չինացւոց Հուն կայսրը՝ որ ջրհեղեղէն քիչ ատեն ետքը թագաւորեց, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հարիւր ցեղերուն աստուածը, որոցմէ սերեալ է Չինացւոց ազգը:

Կը մնայ Եհփա, Եհփէ, Եհփո անունը, Սիւրկա մասնաւորապէս իսրայելի Աստուծոյն անունն է. բայց հաւանական է որ այս ալ կար ազգաց բաժանումէն առաջ՝ ուրիշ անուանց պէս: Գոնէ փիւնիկէ և Բաղդէացւոց երկիրը՝ Եփա բառով գերադոյն աստուածը կը հասկցուէր, և փիւնիկէն Յունաստան անցած՝ կ'ըլլայ Բաքոսի պաշտաման հետ՝ որուն անունն էր Եփոփոստոս: Եղի իսկ Սիւրիս՝ Եփա ալ կ'ըսուէր. և Սանկոնիատոն Բոլբիայի վրայ խօսելով, կ'ըսէ՝ թէ Եհփ կամ Եհփէ ի ողին է: Սեմեան ցեղին սահմանակից Սեմեանեանց մէջ պաշտաման տեղեւորուն անունը Եփփա կը դրուէր (1):

(1) Չեմք դիտեր՝ թէ այն իմաստուն Ներոպաղին՝ որոյ հրեախօսական զրուածոց մէջէն քաղած եմք այս յօդուածը, այս անդեկտիփիւնն ուսկի՞ց առեր է, զոր Հայոց համար կուտայ վասն զի Ներոպաղի ամեն ազգաց մասնաաղիրը արմէնեան կամ արմէնուս կամ արմէնի անունով Հայերը կ'իմանան: Հայոց մէջ մեհեաններուն Եփփա ըսուիլը տեղ մը զրուած չէ, և աղղային լեզուէն ալ օտար է. անոր համար մենք ալ այս տեղ հեղինակին զործածած բառն առանց թարգմանելու նոյնութեամբ

Եւհօվա կամ Եահօվէ բառը զէնտ և սանսքրիդ լեզուներէն ալ օտար չէ : Բայց աւելի զարմանալին այն է՝ որ Չինաց Չուն թագաւորին նախորդը Եա կը կոչուի : Արդեօք Եա ասոնց մէջ հին աստեղի աստուծոյ մը անունն էր որ յետոյ ուրիշ շատերու պէս իւր բարձր աստիճանէն իյնալով բարեպաշտ մարդոց կարգը մտաւ : Այս աստուածն Եհօվան էր արդեօք, և միթէ այս շրջաւոր Չինացեաց ազգին արտաքոյ սովորականին մէկ աստուած պաշտելուն ճիշդ սկզբնաւորութիւնը : Հարկաւր դիւ կամ դերդաստան ըսուածը պիտի ըլլայ Չուն — Ելիունի ցեղը, և երկրին մէջ արդէն հաստատուն բնակութեան տէր դառնալ պիտի ըլլան Եա — Եհօվան պաշտողները : Այս Չինաստանի բնիկ տեղացեաց անուններն են Բա — Բի — Բա — Բա — Բա : Ասոնց թշնամիները՝ որ Չունենան Չինացիք են, կը պնդեն՝ որ Բա բառը Բա — Բա բառին կրճատուածն է, և կը նշանակէ Բա Բա, և թէ այս տեղ Բա բառը թէր նշանակելու է, և Բա — Բա և Բա — Բա ըսուածները՝ որ մեծ Բա և փոքր Բա կը նշանակեն, մեծ ու փոքր դերիներ ըսել են : Բայց մանաւանդ այս Բա անունն այս ազգին կանուխէն պաշտած աստուծոյն անունը չէ՞ արդեօք, որ իւր հնութեամբն ու չորս հազար տարիէ ՚ի վեր Եունանի մէջ իւր անկախութիւնն արիաբար պաշտպանելով նշանաւոր ազգ մ'է : Անշուշտ ասոնց արդի կրօնքը մեզի անծանօթ է : Միայն այսչափ գիտեմք ասոնց համար՝ որ կը պարծին իրենք զիրենք կապիկներէն ծնած համարելով Դիպէթցեաց պէս՝ որ ասոնց դրացի և կամ համադրի կամ դուռէ ասոնցմէ սերեալ են : Մարքօ Բօլօ ճանապարհորդին ժամանակ՝ Եունան գաւառին անունն էր Քարադան : Արդ, Քարադան Քարէնս կոչուած ցե-

ձգեցինք : Դուքէ լոնստուն մատենագիրն այս բառով ուրիշ ազգ մը հասկնայ, և ևս մեր թարգմանութիւնը սխալ ըլլայ :

ղին բուն հայրենիքն է . Այս ֆարէնսները Եւրոպայի
նունով յաւիտենական, անվտանգութիւն և աշխարհի ստեղծ-
մանէն առաջ եղող աստուածը կը պաշտէին : Այս զար-
մանալի ազգը՝ սրուն աւանդութիւնները նոր իմացու-
ցած են մեղի Անգլիոյ միաբնակները , թէ՛ ոտանաւոր ,
թէ՛ արձակ խօսքերով և խիստ համառօտ կերպով մե-
ղի կը պատմէ սատանային ապստամբութիւնը , կենաց
ծառը , մահուան ծառը , կնոջ անկումն և լեզուաց
խառնակութիւնը . և Եովայի վերստին դալստեան
կ'աղասէ , որ առաջին անգամին զիրենք անիծէր է , և
սուտ է այն՝ որ կալկադոնի ֆէրիստի գիւղի մահա-
դրեալ պարբերականին 1834 տարւոյ հատորին մէջ Մաղոն
միաբնակը գրած է՝ թէ ֆարէնս ցեղն իսրայելացիներ-
էն դաղթական եկած են : Անտարակոյս , առնք Դե-
պթիսներուն մեծ ազգին մէկ ճիւղն են , և իմաստուն-
ներէն ոմանք այս ազգին նախահայրը Սեմը կը կարծեն :

Եւրոպայի — Եւրոպայի մէջ , սրով Եւրոպայի Սանդոն-
մինկօ կղզւոյն բնակչաց Եւրոպայի անուանած աստուծոյն
հետ Եւրոպայի կը միացունէ (1) :

(1) Արամբորթներուն և Լուիզիանայի Եովայի կամ Ա-
յուսիսային Եւրոպայի կատարեալ կ'ընէ Եւրոպայի կամ Քա-
րէնսներուն և Եւրոպայի աստուծոյն մէջ եղած միութիւնը .
Բայց հաւանական է որ Եովայիները Եւրոպայի այնքան օտար
են որքան օտար են Եւրոպայացւոց Կալկադոն ցեղը Եւրոպայի
Կալկադոն ցեղին , (որ Գաղղիացւոց հին անունն է) : Եւրոպայի
հին ճանապարհորդները Արամբորթներուն՝ Եւրոպայի պաշտե-
լուն վրայ կը պատմեն . և Եւրոպայի կ'ըսեն , անոնց կապիւսոս-
ներուն կամ կրօնական դաւանեաց հմուտ կողմներուն երկին
ծածկաբանական մէկ կտորէն առած են , զոր Շօրկաքի առ-
ջող կը գտնէ իւր հաւաքմանց կարգը : Երկնցիկաց խումբն
ուրիշ անհամեմատ լաւերուն մէջ սա՛րքաբն ալ երեք ան-
գամ կը կրկնէ . հէ առ հա , զոր ոմանք դարձունելով Եւրոպայի
ըրած են , որ է Եւրոպայի , և Եւրոպայի ըրած են հառաչ

Եթէ Սեմեաններուն աստուածոց վրայ հարեանցի ակնարկ մը ձգենք, որոց անունները Հրէաստանի մէջ ճշմարտին Աստուծոյ արուած անունէն չեն, կը տեսնենք որ ամենն ալ անոր պէս տէր և յաւիտենական կը նշանակեն:

Գազայի մեծ աստուածն Ալտուս, որ և Ալտէմիուս, ասիւլաթման ժամանակի (Խելէ) կամ աշխարհներու աստուած (սալ Խելաթի) է:

Մաբա՛ս՝ որ Բրիստոնէութեան ժամանակէն առաջ նոյն Գազա քաղաքին մէջ կը պաշտուէր, Բաղդէացւոց լեզուով տէր ըսել է:

Գերբերաս Լիկիոյ մէջ՝ ուր Սեմեաններուն մօտ ըլլալը գիտցուած է, նմանապէս իւր մէջ կը պարունակէ Գերբառին իմաստն ու երկրպագելի էակին անունը, որ Բաբելոն կ'ըսուի, ինչպէս որ կ'ըսէ Պէօդգիլսը (1):

Բ.

Հնդ իկ—Կեղտական ժողովրդոց մէջ, որոց նախահայրն է Յարէթ, Աստուծոյ անուանց կարգը տէր կամ

Էսի, որ Ասիլէսի իշխանութեան մէջ իրար բարեւելու գործածած սովորական ձևերնին է:

(1) Եթէ իմաստուն Եւրոպացին կամ անոր յիշած բաղմահրմուս Գերմանացին հայերէն լեզուի հմուտ բլլային, յաղանի կը տեսնէին՝ որ Լիկիացւոց աստուծոյ տուած Գերբերաս անունը նոյն իսկ Հաերէն Գեր Բերբառերն ևն միացած, որուն ծաղրը՝ ըստ յառնական սովորութեան օս մասնիկն աւելցուած է, և գծաւարութիւն չէին կրեր ուրիշ հաւանական կարծիք մը յայտնելու թէ Լիկիացւոց Աստուծոյ տուած անուններուն ամենէն հինն է, որ լեզուաց իստականութեան ատեն նախնական լեզուէն մէջերնին մնացեր է, և Աստուծոյ յատկանշաւով չէ մտցուեր:

Թագաւոր նշանակութեամբ բառ չը տեսնուիր : Կրօնական զգացման սահմանը կը փոխուի , աւելի թեթեւ եւ աւելի ձեւով սահման մը կը մտնէ . այս ժողովրդոց մէջ տիրող Աստուծոյ երկիրը Սեմեաններուն մէջ տիրող երկիրդին չափ սաստիկ չէ , եւ հսկատակութեան զգացումը մտքերնուն մէջ այնքան խոր ապաւորուած չէ : Աստուածութիւնը մտաց հասկցողութեան խօսածին չափ շատ չխօսիր բարոյական զգացողութեան հետ . հաւատքըն առակախառն պատմութիւններով աւելի կը յայտնուի՝ քան թէ դործով , աւելի նուէրներով քան թէ զոհերով եւ քաւչական եւ ապաշխարութեան գործերով . Աստուծոյ երկրպագուները կուզեն որ իրենք որքան Աստուծոյ կը ծառայեն , Աստուած ալ անկէ աւելի իւրենց դործոց մէջ մտնէ : Առատորէն աշխարհային բարիք կը խնդրեն Անորմէ . Լատինք , Հնդիկք եւ Սլաւք հարստութեան անունը Աստուծոյ անունէն կ'առնուն . Լատինաց Տէւ (Աստուած) բառէն ելած են Դէւ , Դէմոն բառերը , որ հարստութիւն , հարուստ կը նշանակեն . Հնդկաց Դէւ (Աստուած) բառէն կ'ելլէ Դէւ (ճով) , եւ Սլաւներուն պէ՛ կամ պո՛ բառէն կ'ելլէ պո՛ հայրէ :

Հնդիկ — Կեղտական լեզուաց Աստուծոյ անուանց մէջ նշանակութեան կողմանէ Սեմեան անուանց ամենէն մօտն է պա՛ բառը , որ աշխարհս արտադրող կամ ձևի բերող ըսել է , (վասնզի Հնդկաց սանքսրիդ լեզուին մէջ պա՛ բառն ընէ կը նշանակէ) կամ երկրպագելի էակ , (որ պա՛ կ'ըսուի նոյն լեզուով :) Այս բառը Պարսից հին լեզուով սեպաձև արձանադրութեան մի վրայ ալ կը կարգադրուի . Սլաւեան լեզուով Աստուծոյ անունն է պո՛ , եւ Հնդկաց Ռի՛ վէրս գրոց մէջ ըսուած է՝ որ պա՛ ինտրայի եղբարց մէկն է , բայց աղէկ չճանչցուած եղբայր մը :

Գալով գերմանական ցեղերուն՝ որ խիստ կրօնասէր են , Աստուծոյ անունն է Կոթ , եւ Կոթ կը նշանակէ Բնի :

Այս հօգու բառը, անդդիւրէն հօգ, իսլանտերէն հօգ, գեւտններէն (հին գերմաններէն) հօգ, նոյնպէս Աստուած նշանակելու մտօք կը գտնուի նաեւ սանսքրիդ լեզուի մէջ, փոքր, որով բաղադրուած է Սիամցւոյ սանս — փոքր աստուծոյն անունը, պարսկերէնի մէջ ալ ինչպէս կամ ինչպէս, և Օսէդներու մէջ (որ կոչուի Լեւան բնակիչ աղգներէն են) ինչպէս Անշուշտ Պարսիկներէն առած պիտի ըլլան ինչպէս կամ փոքր անունը թիւրքերէն ալ որ Հնդիկ — կեղտական ցեղէն չեն, և թիւրքերէն ալ Սամոյէդներուն անցած է (1) ։ Բայց Քամչատակները (Քամչաթի բնակիչները) Աստուծոյ փոքր և փոքր անուն տալը ուսկից ստրկած են ։

Հնդիկ — կեղտաց՝ Աստուծոյ անուանց մէջ աւելի հռչակուածն է Տէօ բառը, որ իւր բուն նշանակութեամբ, և համեմատաբար՝ լոգոսը ըսել է, այսինքն այն՝ որ լոյս է և լուսոյ արտադրիչ, և մարմիններն ու հոգիները լուսաւորող (2) ։ Աստուած բառին լատին

(1) Պարսից իրենց հաւատքը տարածելու ջանք՝ ընկնուն նշանները կը տեսնուին կեղերոնական եւ Հիւսիսային Ասիա ։ Մօղոլները զԱստուած Հօրմուղէ կամ Օրմիւղէ կ'անուանեն ։ Դօնկուզները կրակ կը պաշտեն, մեռելոց մարմինը դաշտերը թնջնոց եւ գաղանաց կեր ապուր Պարսից սովորութիւնը՝ Դիւպէթ, Մօղոլիստան եւ Սիպերիա ալ կայ ։

(2) Սանսքրիդ լեզուի մէջ փօ եւ փոք կը նշանակէ փայլիլ, եւ ասկէց առնուած է նոյն լեզուին մէջ փայլուն եւ անամպ երկնից փօ ըսել ։ Լատիններէն փօ բառն ալ, որ առանձին չորրորդութիւն, Էփօրէ բառին բարդութեան մէջ մասն է, որ ըստ այսմ հայր փօր ըսել կ'ըլլայ, այսինքն, լուսոյ արարիչ ։ Ասկէց կը հասկցուի թէ ինչպէս Էփօ եւ փօն մի եւ նոյն անուններ են ։ Լատիններէն մէջ Էփօ եւ փօ բառից նոյն նշանակութիւնն ունենալը Գաղղիներէն Ժոն բառին ալ կը հասկցուի, որ ուղղակի փօրն բառէն ելած է, որ օրական ըսել է ։

բէնն է Տէր... , Յոնք ալ իրենց գերադոյն աստուածը
դէ... կ'անուանէին , որուն սեռականը կ'ըլլայ Տէր... և
Աստուծոյ անուն կուտային Թէր... , զոր Սպարտացիք
(Լակեդեմոնացիք) Սէր... կ'արտասանէին : Դոժացիք կ'ը-
սէին Թէր... , իսլանտացիք Տէր... և Գաղղոնները Գէլ :

Հնդկաստանի Արեաց ազգը զԱստուած Գէլ կ'անուա-
նէ , և երկնային ոգիներուն , այսինքն բարի հրեշտակաց
անուն կուտայ Գէլեդ... : Բայց Պարսկաստանի Արեաց
ազգը Զրադաշտէն ետքը՝ որ իրանի նախնի կրօնքը տա-
պալեց , Գէլ բառը Գէ- կամ Կ... նշանակել սկսաւ .
Տէլ եւ Գէլ Ռուսաց մէջ ալ նոյն նշանակութիւնն ունի ,
եւ ամեն կողմանէ հաւանական կ'երեւի՝ որ անոնց հե-
թանոս նախնեաց մէջ ալ նոյն նշանակութիւնն ունեցած
ըլլայ , որովհետեւ ասոնց կրօնքն ալ Պարսից մաղղէտան
կրօնքին հետ կը կապուէր : Լիթուանացիք զԱստուած
Գէլէ... , եւ զաստուածուհին Գէլեդէ կ'անուանեն : Պաղ-
ղա ցեղը՝ որ Սաւմազրայի բնիկ բնակիչներն են , զԱս-
տուած կ'անուանեն Տայվադտա կամ Տիվադտ : Պոռ-
նէօ կղզւոյն մէջ տեղը բնակող Պեաճու եւ Տաժաք յե-
ղերն եւ փիլիպպեան կղզիներուն Գալալ եւ Բամբանկո

Այս ծանօթութիւնն իմաստուն եւրոպացւոյնն էր . մենք
ալ արժան կը դատիմք սա՝ ծանօթութիւնն յաւելուլ մեր
կողմանէ :

Լատիներէն Գէո-... բառին հետ աւելլի մերձաւորու-
թիւնն ունի իտալերէն Գէո-... բառը , որ օր կը նշանակէ .
Տէ- բառին դայով , այն զարմանալի է . եթէ իմաստուն եւ-
րոպացին Հայերէն լեզուի հմուտ ըլլար , այն ալ կը նշանակէր
անշուշտ , որ Հայոց այս բառն ալ լատիներէն Գէ-... բառին
նշանակութիւնն ունի , եւ մեր բանաստեղծական լեզուի մէջ
բերեւ Աստուծոյ անուն ալ կը գործածուի , ինչպէս սանաք-
րիւր լեզուին մէջ : Եւ ըստ այսմ զԱստուած օր քաբէ և Գէ-
Գէն... կ'անուանէ մեր Նարեկացի տուրք վարդապետը . (Նա-
րեկ . ԿԶ . 5) :

եւ Պիսսայի ցեղերն ալ Պօռնէօցիներուն պէս են : Նոր
 հունեայի Բաբու աղբն իւր վաղ բառը գուցէ «Եփաբո»
 բառէն , զոր Աւարապիտայի սեւամորթներն իրենց մօտա-
 ւոր Մալէներէն առած կ'ըլլան : Նոյն սանաքրիդ բա-
 ւը գրեթէ առանց բնաւ փոփոխութիւն կրելու կը գըտ-
 նուի խաղաղական Սփիւրանսոյ անհուն տարածութեան
 միւս կողմն ալ Անտեան լեռանց արեւելեան կողմն Օրէ-
 նօքի հովիտն , ուր տեղի կուտփիվա ըսուած բնակիչ-
 ները «Եփաբ» կ'անուանեն սատանան , կամ աստուածը՝
 որմէ եկած կը կարծեն իրենց կրած բոլոր ցաւերը , պա-
 կասութիւններն ու դէշութիւնները :

Նոյն համարն մէջ կը բնակին Պէդօյէ ըսուած ժողո-
 վուրդն ալ , որք արեւն իբրեւ աստուած կը պաշտեն և
 անուն կուտան Բէօ , որ է Աստուծոյ յունարէն ճիշդ-
 անունը :

Այս Բէօ բառն անոնց մէջ աւելի զարմանալի չէ՝
 քան թէ Նիքարակուայի եւ Մեքսիքոնի Դօլդէք եւ
 Աղդէք ըսուած ժողովրդոց զմաստուած Բէօն կամ Բէօն
 անուանելը :

Այս Բէօն բառը Մօղոններուն «Եփ» բառովը կը միա-
 նայ Հնդկաց և Լատինաց «Եփ» եւ «Եփ» բառերուն հետ ,
 որք նման են Ճաբօնացւոց «Եփ» բառին և Բօլինէղիայի
 ամեն Մալէներուն իբրեւ Աստուծոյ անուն դործածած
 «Եփ» կամ «Եփ» բառից հետ :

Ահա դեղնամորթ ցեղերն ամենն ալ իբրեւ Աստու-
 ծոյ անուն կը ճանաչեն Հնդկիկ — կեղտական աղբին
 դործածած անունները : Արդեօք այսպիսի նմանութիւն
 մը չապացուցանէր որ եթէ այս վերջինները Յաբեթայ
 ցեղէն են , ինչպէս որ տարակոյս չկայ , առաջիններուն
 ալ նախահայրը նոյնն ըլլայ : Անշուշտ ասոնք քանի մը
 անուններէ առնուած ծանրակշիւ հետեւութիւններ են ,
 բայց 'ի հարկին ուրիշ եղելութիւններ ալ կուգան այս
 հետեւութեան զօրութիւնն աւելցնելու : Ինչ որ ալ ըլլայ ,
 սա՛ ուշադրութեան արժանի կէտ մ'է որ հին և նոր Ժա-

մանակաց ամեն ժողովուրդ հիւսիսային կիսագունտին վրայ, թէ՛ նոր և թէ՛ հին աշխարհի մէջ, թէ և լեզունին տարբեր է, բայց հեթանոսութեան խաւարին մէջէն նոյն անունով կը կոչեն լուսոյ մի և նոյն Աստուածը, որ է միայն ճշմարիտ Աստուած (1): Ամենքն ալ զՄինիկա մեծ բաժանման ժամանակէն ճանչցած են. (աշտարակաշինութենէն անմիջապէս ետքը.) ժամանակ անցնելով Մնոր յատկութիւնները մոռցած են, սակայն ամենքն ալ մինչեւ ցարդ նոյնը կը պաշտեն, և քրիստոնեայ քարոզիչները կրնան ասոնց ամենուն ալ ըսել՝ ինչ որ Պօղոս առաքեալն Աթենացւոց ըսաւ. Անցած ատենս ձեր աստուածներուն նայելով բազին մը գտայ, որուն վրայ գրուած էր. Անծանօթին Աստուծոյ. ահա այն ձեր չը գիտնալով պաշտածն է որ մենք ձեզի կ'իմացունենք:

Մօզօլ և սպիտակամորթ ցեղերուն սահմանադրութիւն՝ Ռուսաստանի և Մաճառաստանի մէջ են Ուրալեան և Ֆիննեան ցեղերը, Ֆիննանոցացոց գլխաւոր աստուածըն էր Ուո, որ ըսել է ծեր: Այս անունը հիւսիսային Ամերիկացոց մէջ ալ կայ, ուր Հուրոնցիները պաշտած մեծ ոգիներնուն անուն կուտան $ու + ի =$ վերճիւնիացոց ալ մէկ կուռքին անունն $ու + ի$ էր: Հիմայ ալ Օրէկոնի բնակիչ աղգաց միոյն լեզուին մէջ գերագոյն աստուծոյ անունն է $ու + ի$ կամ $ու + ի$: Այս տեղ, ծերութեան դադարիարն՝ անհուն տեսողութեան և յաւիտենականութեան գաղափարին հետ նոյն է, և Դանիէլ մարգարէն հեռուէն ը աղգերը դատելու աթոռ նստած տեսաւ. Բաբելացիք, Ասորիք, Փիւնիկեցիք և Կարքեդոնացիք

(1) Այս անուանց կարգը կրնայինք դնել Չինաց $ու$ ըստը, որ $ու$ կը նշանակէ, եւ Աստուծոյ կը գրուցուի, եթէ այս բառը $ու$ կամ $ու$ ը նշանակելու ըլլար: Բայց հոս կը նշանակեմք $ու$ անունը, որուն յոգնակին կ'ըլլայ $ու + ի$ եւ Հիմայայա լեռան բնակչաց Գամանն ըստած ցեղն իրենց պաշտած գիշերաշրջիկ չար ոգիներուն կուտան:

ալ Պէլեդոնը կը պաշտէին, որոյ անունը պաշտեալէն բա-
 ւերէն կը բաղկանայ, և ըսել կ'ըլլայ ծերունի կամ հինա-
 ւորաց տէր. ամեն տաւն նոյն Ամերիկայի ցամաքը ընա-
 կող Գարաիպներուն սղ աստուծոյն անունը պահել կամ
 պատանդեալ է, որ ծեր երէնաւոր ըսել է: Բերուի ներքին
 կողմերը, Սաքրամէնթոյի Բամբասներուն հետ ընակող
 Հնդիկները զԱստուած ծերոյ մը կերպարանքով կը ներ-
 կայացնեն, և հայր Թեր կամ Թեր Նախահայր կ'անուանեն, որ
 զայնարհ ստեղծելէն վերջը երկինքն իրեն հաստատուն
 բնակարան ըրաւ: Հոս Պարսից գէրգանէ տէրէնն ալ յիշե-
 լուն տեղն է, որ կը նշանակէ անսրբէ ժամանակ, թէ
 որ յիրաւի Մաղդէաններուն դերագոյն աստուծոյն
 անունն էր. բայց Մուլէր կ'ըսէ՝ որ ասիկա յաւի-
 տենականութեան վերացեալ գաղափարին մէկ անձ-
 նաւորութիւնն է: Սակայն կրնամք այս տեղ դնել
 Էդիպոսի և Յունաստանի ժամանակ անունով ճանչցած
 աստուածները, որ են Սէվ և Բրոն: Բրոնը՝ որ Լատինը
 Սատուրնուս կ'անուանեն, Յունաց Խրոն բառէն՝ որ
 Ժամանակ ըսել է, խիստ թեթեւ տարբերութիւն ունի,
 և Խրոն բառին ալ մօտ է, որ յունարէն Խրոն ըսել է, և
 Խրոն ու Խրոնի ալ կը նշանակէ: Ժամանակը՝ քիչ կամ
 շատ աւելորդեանց՝ որ իրարու հետ կը հիւսուին, կը
 միանան, և յաւիտենականութեան շարունակութիւն
 մ'է. և յունարէն էն, և Լատիներէն էլ՝ բառերը
 սկիզբ և վերջ չունեցող ժամանակ կը ցուցնեն: Ուրեմն
 ժամանակ ըսելով իմացուած Աստուածը յաւիտենական
 Աստուածն է:

Գ.

Եթէ Յարեթայ ցեղէն Գամայ ցեղին անցնինք, կը
 գտնեմք Ափրիկէ, Ասորայիս և հարաւսցին Ասիոյ

ծովային երկիրները , և շատ մ' ազգեր , ըստ մեծի մասին վայրենի , որ ծովով կամ ցամաքով կամ մարդկային արժանապատուութենէն ինկած վիճակով իրարմէ շատ հեռացած են . ուստի կարծեօք այնպիսի աշուն մը չունին զՍտաւուած նշանակելու՝ որ շատ տեղ մի և նոյն ըլլալով հասկցնէ՝ թէ ամենուն ծագումը մէկ տեղէ է (1) : Ոսկէց զատ , ասոնց կրօնքն ըստ մեծի մասին անձանօթ է . Այս ժողովրդոց մէջ միայն մարդագորհի գաղանային սովորութիւնն ընդհանրացած է . Երանի՝ թէ այս ազգաց մէջ ալ գիտութեան և քաղաքակրթութեան լուսոյ ջահերը վառուէին :

(1)Սրդէն Ափրիկէի ցամաքին և Ասորալիայի և Հարաւային Ովկիանոսի քանի մը կղզիներու բնակչաց մէջ , նոյնպէս և Փիւնիկեցւոց մէջ՝ որ Քամայ ցեղէն են , և ասոնց վաղթական Վարքեղոնացւոց մէջ 'ի դործածութեան եղած կամ հին ասէն դործածուած անուններն իրենց նշանակութիւններով զրինք . մեր ըսածը միայն ամեն կրթութենէ զուրկ և բոլորովին վայրենի ազգաց համար է . այսպէս են ոչ միայն Քամայ , այլ և Սեմայ և Յաբեթի ցեղէն եղող այն ժողովուրդները , որ հասարակաց ընկերութենէն զատուելով և մտքերնին բոլորովին նիւթական աշխարհի աւելով , Աստուծոյ անունը մոռցած են , ինչպէս որ ամեն հեթանոս ազգեր՝ որ Ադամայ և Նոյի երեք որդւոց ցեղէն սերեալ ըլլալով , թէպէտ առաջ աստուածային յայտնութեամբ նախահարց աւանդեալ ճշմարիտ հաւատքը գիտէին , բայց ժամանակ անցնելով մոռցան , և կռապաշտութեան ու այլ և այլ այլանդակ մոլորութեանց մէջ ինկան :

Վ Ե Պ

Հ Ա Ճ Ի Ս Ա Յ Է Ր

ԱՊՐԵՔ Ի ՍԵՄԵՐՂԱՆՏ

Շրջանակին . Տէ՛ն Հր. Զ. Թի- ԺԲ. Եր . 750 .

ԻԳ .

Ձ Ե Ր Բ Ա Կ Ա Լ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Պաշտօնակալին մտած ատեն՝ Մարթա յանկարծ աշաղակեց .

— Պ, Պասալքի՛, տեղի ունեցած դէպքէն տեղեկութիւն ունի՞ք .

— Ո՛չ, տիկին, միայն սա՛ գիտեմ որ եթէ գոհացուցիչ բացատրութիւն չընդունիմ, հրաժարականս տալու պիտի ստիպուիմ, և երէկուան եղելութեան համար ոչ թէ միայն Պ. Պասալքիէն, այլ և Նորին Բարձրութենէն ալ դատ պիտի սրահանջեմ . Պարապ տեղը ամ

բողջ օրը գնդապետին սպասեցի, և երբ ձեր պատգամաւորութիւնն ընդունեցի, կարծեցի՝ թէ հոս գընդապետը տեսնելու պատիւ պիտի ունենամ:

— Պարոն, հաւանականաբար Ռըլիէֆ գնդապետն այս իրիկուն նշանածդ պիտի յաւիշտակէ, և դուք խիստ ծաղրական դեր մը խաղցած պիտի ըլլաք:

— Տիկին, այդ անկարելի է:

— Ա՛հ, անկարելի է. գացէք թիմուրի քուրակ կեղծ տեսնելու: Պասալսքի նստած տեղէն ցատկելով՝ պուռաց:

— Վրէժ պիտի խնդրեմ, վրէժ, այդ մարդէն, ետեւէն պիտի ինկնամ և իրեն կռուոյ հրաւեր պիտի կարդամ: Ինձի այդպիսի թշնամա՞նք:

— Այլ աւելի ծաղր և ծանակ պիտի ըլլաք, որովհետեւ մէկ բառով ձեր ամուսնութեան կապը խզեց: Հրաժարականդ տալէ յառաջ ժամանակը կ'անցնի, Հիմա ուղէնէ խօսքերուդ կարեօրութիւն չտար, որովհետեւ գնդապետ է: Ա՛հ, շատ լաւ ծաղրեց զձեզ, ամբողջ օրը ձեզ սպասեցուց:

— Այո՛, Լիլն ալ մէկտեղ. այս աղջիկն ինձի ըսաւ որ հանդարտ կ'ենամ:

— Հա, հա, հա, հիմա Ռըլիէֆ և Լիլ երկուքն ալ թիմուրի քուրակ կը դառնան:

Պասալսքի տկուայները կրճտեց: Ոչ թէ զլիզ կորսնցողներուն վշտէն՝ այլ ծաղրուելէն կատղած էր:

— Ա՛հ, ըսաւ, քուրակ կեղծ. լա՛ւ, ես ալ հոն պիտի երթամ և ընկերանամ: Կառավարչին օգնական — զորապետն եմ. այս կողմը պտըտելու պիտի ելնեմ: Ա՛հ, ես ծաղրելի՛ եմ. ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, տեսնե՛ք: Մնաք բարեաւ, տիկին. Ա՛հ, ամբողջ օրը սպասեցի:

— Հանգարտեցէ՛ք, պարոն Պասալսքի՛:

Պասալսքի վաղելով դուրս ելաւ և քաղաքին թիմուրի քուրակ կեղծ ամենէն մօտ դրան կողմն ուղղեցաւ: Այն տեղի պահանջողաց հրամանատար Պակրօֆ գըն-

դապետին , որ զինուորական կարգապահութեան խիստ նախնաճախնդիր էր , ինքզինք ճանցուց : Գնդապետն երիտասարդը ճանչնալով՝ առկալի մի խռովեցաւ , որովհետեւ զանիկա պահակապանի պաշտօնեայնէն չէր կարծեր : Գլխուն եկած դէպքը հրամանատարին չէր կրնար իմացունել . սա ալ պիտի չհաճէր առանց կռաւ վարչին հրամանին , նմանօրինակ գործոյ մը մէջ մտնել :

Իսկոյն Պասալսքիին միտքը սատանայական դադար մը բուսաւ :

— Գնդապետ , ըսաւ , ստոյգ աղբիւրէ գիտենք՝ որ այս դիշեր թշնամի լրտեսներ Սմբղանտի բնակչաց հետ հաղորդակցութիւն պիտի ընեն , արդէն իրարու ալ բարեկամ են : Դժբաղդաբար մատնչաց անունները չենք գիտեր : Ժամագրութեան տեղը թիւարէ Բուրաի կէտէ : Անդամ մը այն կողմն աչքէ անցուցէք , ես ալ ձեզի կ'ընկերանամ : Կը յուսամ՝ թէ զսնոնք թակարդը կը ձգենք :

Գնդապետը Պասալսքիին առաջարկութեան չընդգիմացաւ . երկու պաշտօնակալներն վաշտ մը զօրքով անմիջապէս թիւարէ Բուրաի կէտէն կողմն ուղղեցան :

Սմբղանտի բոլորտիքը գտնուած Սարթիներուն թանձրախիտ պատէզները ալ աւելի կը նսեմացունէին դիշերը : Զինուորները զգուշութեամբ կը քալէին մացառներուն մէջէն : Գնդապետը շարունակ դաշտը կը զննէր . Պասալսքի իւր ընելիքին վրայ կը մտածէր , բարկութիւնը սրտին մէջ կայծակի պէս կ'որոտար , և ինքն իրեն կ'ըսէր .

— Այս կերպով յանկարծուստ անոնց վրայ պիտի հասնինք . տեսնենք թէ ես ծաղրելի եմ . լիզ պիտի անպատուի , զօրլիէֆ պիտի սպաննեմ . ա՛հ , ա՛հ :

Բուրաի կէտէն մօտեցան . ամենուստեք միայնութիւնն և լռութիւնը տիրած էր : Պակրօֆ դնդապետն ուշադրութեամբ ականջ դնելով , Բուրաի կէտէն երկու տեսակ ձայն լսեց :

— Լուսթիւն, ըսաւ կէս ձայնով, օգնական-ղորապետին . հիմայ կը բռնենք զանոնք :

Ղինուորաց շարժմամբ նշան ըրաւ որ կանկ առնուն , ինքն ալ յառաջելով՝ ծառի մը բունին ետեւ պահուր տեցաւ . նշան ըրաւ որ Պատալսքի ալ քովը գայ :

Այն ատեն դնդապետն որոշակի էօղպէք լեղուով եղած խօսակցութիւն մը լսեց . Ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ , որովհետեւ այս լեղուն կը հասկնար — Թուրքաստան գտնուած ամեն Ռուս ղինուոր այս երկրին բնակչաց լեղունները կը սորվին — :

— Հապիւպ, վրադ վստահութիւն ունիմ, կ'ըսէր ձայներէն մին . բայց հրահանդներս մի՛ մոռնար : Խմացուր իրեն որ խաղաղութիւն եղած է , եւ այս նամակն , այս քսակն և այս շքադրամն իրեն յանձնէ . Շնորհակալ եղի՛ր իրեն եւ ըսէ որ յաւիտեան իրեն բարեկամ պիտի մընամ :

— Կալանաւորութեանդ եւ քեզի ըրած գէշ վարմանցս կը ներեմ :

— Յամենայն սրտէ, Հապիւպ, բայց գնա՛, ժամանակը կ'ստիպէ . ու՛ր է ձեզ , հարցուց Ռըլիէֆ :

— Ասկէց քիչ հեռու տեղ մը թողուցի , որովհետեւ ուռուս զօրաց վաշտ մը նշմարեցի եւ կը վախնամ որ գիտ կը տեսնեն :

Պակրօֆ ղինուորաց նշան ըրաւ , և Պատալսքիին նայեցաւ անոր կարծիքն առնելու համար : Բայց օգնական—ղորապետը Ռըլիէֆին ձայնը ճանչնալով , մեռելի պէս դեղնած էր . որովհետեւ կ'զգար՝ թէ դժոխային բան մը գործած էր :

Պատալսքի շնչմարեց որ դնդապետը վրան կը նայէր :

— Մնաս բարեաւ , Հապիւպ, ըսաւ Ռըլիէֆ :

— Մնաս բարեաւ , Աստուած զքեզ պահպանէ :

— Օ՛ն անդր յառաջ , պօռաց յանկարծ Պակրօֆ , այս յանդուգները ձերբակալեցէք :

— Մէկ մանրերկրորդի մէջ թիմորի քուրաի կեղծ Ռուս

ղինուորներով լեցուեցաւ : Հապիպ արհամարհանօք Ռըլիէֆին վրայ նայելով աղաղակեց .

— Մ'առնի՛չ :

Ռըլիէֆ՝ որուն զարմանքը քիչ մ'անցած էր , գերւոյն իւր ծառին կապած ձին ցցունելով՝ ըսաւ .

— Առ' ձիդ և փախի՛ր :

Յետոյ Ռըլիէֆ՝ ձեռքերը խաշած և բռնեց :

Հապիպ կայծակի արագութեամբ ձիոյն վրայ նետուեցաւ , դաշոյնով ծառին կապուած սանձը կտրեց և մթութեան մէջ մտաւ :

— Հու՛ր , հրամայեց Պակրօֆ :

Հրացանի քանի մը հարուածներ որոտացին , բայց մթութիւնը սաստիկ և պարտէզներն ալ թանձրախիտ էին . Հապիպ աներևութացաւ .

Սակայն զինուորները Ղըլիէֆ շրջապատած էին . Պակրօֆ ձեռքն անոր ուսին վրայ դնելով՝ ըսաւ .

— Պարո՛ն , կը ձերբակալեմ զձեզ :

Պասալսքի , յառաջելով՝ ըսաւ :

— Գնդապետ , խաբուեցանք . Ռըլիէֆ գնդապետն է , մեր ամենէն պատուաւոր և բարձրաստիճան պաշտօնակալներէն մին ,

— Կը ճանչնամ գնդապետը , պատասխանեց Պակրօֆ , բայց գիշերը բռնեցի զինքը , պատնէշներէն դուրս և 'ի խօսակցութեան թիւրքմէնի մը հետ . պաշարման վիճակըն այս երեք դէպքն ալ արգիլած է : Համոզուած եմ որ պարոնը բացատրութիւն պիտի տայ , բայց ես ստիպուած եմ զինքը ձերբակալելու :

Ռըլիէֆ ըսաւ .

— Պարո՛ն Պասալսքի , զօրապետն իրաւունք ունի . պատերազմական ժողովոյն ատեանը պիտի դատուիմ :

Յետոյ Ռըլիէֆ ցուրտ ժպտով մ' ըսաւ .

— Լիզ ձեզի իմացուցած է , որովհետեւ քոլէն մեկնելէս վերջը ձեր դով կ'ուգար , թէ այլ ևս ձեր ամուսնութեան պիտի չընդդիմանամ . կարծեմ , դիտէք՝ թէ

ինչո՞ւ առջի բերան ասիկա ըրի . բարեբաղդ եմ որ սը-
խալս ճանչցայ . Հիմա , զնդապե՛տ , յարեց , ես աւասիկ
ձեր հրամանաց պատրաստ եմ :

Պասալքի տեսներու և կարեկցութեան արժանի ,
դեղնած և զարհուրած էր , ճակտէն քրտինքը ոլոռն
ոլոռն կը թափէր . Ռըլիէֆին մօտենալով՝ ականջն 'ի-
վեր ըսաւ .

— Խօսեցէ՛ք , քայատրութիւն տուէ՛ք , այսպէս չեմ
կրնար զձեզ ձերբակալել տալ . միշտ անուանարկ պիտի
ըլլամ :

— Պա՛հ , ինչո՞ւ ասիկա ձեզի պիտի դալի :

— Բայց , ինչ որ է նէ , ինչո՞ւ հոս եկաք :

— Ս՛հ , սիրելի՛ս , պիտի չըսեմ , զիս ձերբակալելու
եւ ոչ թէ հարց ու փորձ ընելու իրաւունք ունիք :

Պասալքի յուսահատած՝ Պակրօֆին մօտենալով ը-
սաւ .

— Գնդապե՛տ , մի՛ աղէկապէս խտրութիւն բանեցու-
նէք . զնդապետն դեռ երէկ եկած ըլլալով՝ կանոնե-
լը կ'անդիտանայր . աղատ թողէք զանիկա :

Պակրօֆի գլուխը թօթուելով պատասխանեց .

— Գնդապետի մը շատ դիւրին է ինք զինքն արդարա-
յունել , ես բան մը չեմ կրնար ընել . խիստ կը ցուխիմ ,
բայց պարտքս զիս կ'ստիպէ որ զանիկա ձերբակալեմ ,
տեղեկագործեմ եւ իւր բնակարանը խօզարկեմ :

— Բայց ի՛նչ որ կ'ըսեմ , հասկցէ՛ք , կարծեցի՝ թէ նը-
շանածիս հետ ժամադրութիւն ըրած են եւ . . . :

Պակրօֆ՝ արհամարհանօք Պասալքիին վրայ նայելով
ըսաւ .

— Չեղի գէշ :

— Օ՛հ , աղաղակեց Պասալքի , պիտի աղատեմ ըղ-
ձեղ . երթամ եւ դամ . Լիզն է այս ամենուն պատճա-
ռը . պէտք է որ ըրած չարիքին հատուցումն ընէ :

Պասալքի հեռանալ ուզեց :

— Ներեցէ՛ք , պարո՛ն , ըսաւ Պակրօֆ , պէտք է որ

տեղեկագիրս ստորագրէք . պաշտօնապէս զձեզ ասոր կ'ստիպեմ :

— Բայց , գնդապետ :

— Զինուորական դորժ է :

— Ա՛հ , շատ բախը , քսած էս բնաւ տեղեկութիւն չունիք , բան մը չեմ ստորագրեր , եւ :

— Պարո՛ն , զիս կ'ստիպէք որ ձեզի դէմ տեղեկագրեմ :

— Ո՛հ , Աստուած իմ , Աստուած իմ , աղաղակեց երիտասարդը , գթութիւն :

— Երկայն պիտի չըլլայ , պատասխանեց Պակրօֆ յուզեալ . արտաքուստ յուզեալ չէր երեւեր : Ուրիշֆին մօտենալով՝ ըսաւ .

— Գնդապետ , յակամայից ստիպեալ եմ ձեզնէ սուրենիդ պահանջելու :

— Ահաւասիկ , առէ՛ք , պատասխանեց Ռըլիէֆ , պարտքերնիդ կը կատարէք , ուստի չեմ կրնար մեղադրել զձեզ :

Ուրիշֆի սուրը յանձնելէն վերջը՝ ըսաւ .

— Գնդապետ , քալեցէ՛ք , ես ալ ձեր ետեւէն կուգամ ,

Քառորդ մ' անցած չէր Պասալքիին երթալուն վըրայ , երբ սպասաւոր մը Մօլօթօֆ կամսուհւոյն խմացոյց թէ հօրէֆ օրիորդն եկած է .

— Անկարելի՛ է , աղաղակեց Մարթա , կը խաբուիք :

— Տիկինը պիտի ներէ , օրիորդը սրահն է :

— Կանչեցէ՛ք , կանչեցէ՛ք , Լիդ հո՛ս է . ի՞նչ , կընչանակէ այս . ա՛հ , դո՛ւք , պօռաց Մարթա , Լիդին մտած առեմ , ա՛հ , դո՛ւք էք :

— Աստուած , ինչո՞ւ այս դարմանքը , հարցուց Լիդ :

— Թի՛մոսի Բուրաի կէտը չէ՞ք :

— Այս ժամուն թի՛մոսի Բուրաի կէտը , ա՛հ , կոմսուհի , ի՞նչ կը պատահի :

— Աստուած իմ , արդեօք խաբուած եմ :

— Կոմսուհի՛, դէմքերնիդ տխուր է տարօրինակ բան : Երկու ժամէ՛ր վեր քաղաքին մէջ կը ձիավարեմ՝ ամենուրեք բարի լուր տարածելու համար, բայց չեմ յաջողիր : Խօսնառնս տունէն կուգամ, զինքը հոն չդտայ . ինձի ըսին՝ թէ ձեր քովն է, հոս եկայ, և ոչ միայն այս տեղ չեմ տեսներ զինքը, այլ դուք ալ տըլսրեցաք՝ առջևնիդ ներկայացած ատենս : Ի՞նչ կայ :

— Պ. Պասալսքիին քով գացի՞ք :

— Այո՛ :

— Առանձի՞ն :

— Այո՛, շատ պարզ է, որովհետեւ քանի մ'օրէն էրիկս պիտի ըլլայ, Սարգիսը կը հաճի, Որովհետեւ ինքզինքս երջանկութեան աւետաքեր կը կարծէի, անմիջապէս ձի մը թամբել տուի, և քաջալերեալ հօրեղբոր որդեկէս, որ ինձի ըսաւ՝ թէ մեծ գործերու պատճառաւ հոս պիտի մնայ քանի մ'օր, Պ. Պասալսքիին տունը վաղեցի . Ա՛հ, այո՛, ալարոնը բացակայ էր :

— Ա՛հ, թօթօվեց Մարթա, խելքը գլխէն թռուցած :

— Այո՛ Բայց ի՞նչ ունիք, և ինչո՞ւ քուրսի կէտն վրայ կը խօսէիք :

— Ոչ ինչ : Ա՛հ, պարոն Ռըլիէֆ ա մուսնութեան կը հաճի : Ինչո՞ւ առջի բերան ընդդիմացած էր :

— Այդ կէտն ալ գաղանեացս երկրորդ մասն է, որ ձեզի կը վերաբերի : Եր ներէ՞ք որ ձեզի յայտնի համարձակ խօսիմ :

— Ըսէ՛ք, ըսէ՛ք շուտով :

— Լա՛ւ . այս է՝ թէ ի՞նչպէս բացատրեմ ձեզի . Եր կարծէր՝ որ ապառնի էրիկս ձեր առջև շատ շնորհք դտած էր և թէ՛ դուք զիս ձեր պատուոյն համար զոհած էիք : Սրդէն գիտցածս իմացուց ինձի, այսինքն Պասալսքիին առ ձեզ ունեցած սէրը ի՞նչ դիտնամ : Այն ատեն իրեն

հաւատոյ դաւանութիւնս ըրի (դաղտնիքներն երեւան հանել), զոր կը ճանչնաք, և ինձի սա՛ պատասխանեց .
 « ընտանեաց իմաստունն էք, ուղածնուդ պէս ըրէք : »

— Ուրեմն զձեզ չըսիրէր :

— Զի՞նչ, ի՞նչ կ'ըսէք, սիրելիս, կատա՞կ կ'ընէք . աղէկ դիտէք որ զձեզ կը սիրէ, և տեսնենք, լաւ ըրա՞ծ եմ, իրենն սա՛ ալ ըսի որ կոմսուհին զձեզ կը սիրէ :

— Ո՛հ, ի՛նչ, սիրելի՛ աղջիկս, ա՛հ, ս'ըջալի՛ թշուառ եմ :

— « Կը մեկնիմ, ըսաւ ինձի Ռըլիէֆ, բոլորովին այիտի հեռանալով Մարդանտէն, բայց ինձի ըսածնիդ, ի՛նչ, բոլոր վիշտերս կը հանգարտեցունէ և բոլոր զիջներս կը ջնջէ . երբէք զկոմսուհին սիրելէ դադարած չեմ, և այլ ևս զանիկա չկարենալ յարգելէս շատ երկիւղ ունեցած էի . ո՛հ, անդամ մ'ալ զանիկա պիտի տեսնեմ, վերջին անգամ մ'ալ : Ըսէք իրենն որ կը վառաքիմ իւր ստից առջև խոնարհիլ և իւր քայլերուն հետքերը համբուրել, ո՛հ, շնորհակալ կ'ըլլամ իրենն՝ այն մեծ մխիթարութեան համար՝ զոր ապագայ անանձնութեանըս մէջ կը շնորհէ ինձ : Կրնաք այս ամենն իրենն ըսել, դու՛ք, ի՛նչ, ըսէք իրենն : Ես զինքը շատ կը յարգեմ՝ սէրս իրենն ուրիշ կերպով քան թէ առջևը ծունկ չոքելով յայտնելու համար : Իրենն ըսէ՛ք, ի՛նչ, թէ առջևը ծունկ չընելէս վերջը պիտի մեկնիմ, և թէ իւր կենաց վրայ այլ ևս պիտի չձանրանամ . բայց թո՛ղ լաւ գիտնայ թէ՛ կայ մարդ մը, որ իւր մէկ նշանով՝ թէ՛ կեանքը, թէ՛ հոգին և մինչև պատիւն անգամ վրայ կուտայ : Ո՛յո՛, սիրելի՛ աղջիկս, ըսածնիդ՝ բոլոր տհաճութիւններս, վիշտերս և մինչև անգամ զանիկա ուրիշի մը հետ ամուսնացած տեսնելուս ցաւը կը մոռցունէ ինձ : Ինքը զիս կը սիրէ : Պարտքս կը հրամայէր ինձ որ առ ինքն՝ ունեցած զգացումս մինչև սրտիս խորը սպաւորեմ, և թերևս վայրկեան մը կարծած է՝ որ իրենն

երկրպագելէ ևտ կեցած եմ. ի՛նչ, ըսէք իրեն որ իւր պատկերը սրտէս պիտի չհեռանայ: Ուրիշի մը հետ ամուսնացաւ: Երջանկութիւնս՝ իրենին զոհելուս վրայ անբաւ դոհունակութիւն մը կ'ըզամ: Ըսէ՛ք իրեն որ լաւ ըրած է՝ եթէ երջանիկ է »:

— Բաւական է, բաւական, ընդ միջեց Մարթա Ձէ՞ք գիտեր որ զիս կ'սպաննէք:

— Ճշմարիտ է, գունատեալ էք, և կը դողաք: Աստուած իմ, կոմսուհի՛, ի՞նչ ունիք:

Մարթա լիդին ձեռքէն բռնելով՝ պատասխանեց.

— Սա՛ կայ որ անօրէն, դժոխային և թշուառ եմ, նախանձու ինչ ըլլալը գիտե՞ս. թերևս ոչ, չես ալ գիտեր թէ նախանձն ո՞ր կ'առաջնորդէ: Այսօր քու վըսայ նախանձեցայ:

— Ո՛հ:

— Ըրածս գիտե՞ս.

Աւաջին սենեակէն եկած աղմուկ մը զՄարթա ընդ միջեց. Պասալքի՛ դեղնած, դունատած, չնչաւաւա, և մաղերը քստմնած, սրահը նետուելով՝ Մարթային երեսն 'ի վեր պօռաց.

— Տիկին, պատուոյս համար ձեզնէ դատ պահանջելու եկայ, պատուոյս՝ զոր դուք ոտնակսն ըրիք.

— Ի՞նչ կայ, հարցուց լիդ:

— Սա՛ կայ որ տիկինը զիս զեկուցիչ եւ լրտես համբաւած է, սա՛ կայ որ թէ՛ ինչ քուրսի կեղծ Ուրիշի՞ զօրապետը ձերբակալել տուի, որ թշնամոյն հետ յարաբերութիւն ունենալուն եւ զինուորական օրինաց դէմ գործելուն համար ամբաստանուած է. Սա՛ կայ որ բանտն է, եւ հիմա իրեն բնակարանը կը խուզարկեն, եւ պատերազմական ժողովոյն ատենանը դատաստանի պիտի ենթարկուի:

— Ո՛հ, կոմսուհի՛, աղտղակեց լիդ, որ ամեն բան հասկնալով՝ Մարթային վրայ նայեցաւ յանդիմանական դիմօք:

Մարթա շառագունեցաւ և կորացաւ :

Պասալսքի խօսքը շարունակելով՝ ըսաւ .

— Հիմա, տիկին, պատիւ կը պահանջեմ ձեզնէ . թեթևասօղիկ և անխելք եմ, բայց երբեք ոչ լրտես և ոչ վատ եղած եմ . թերևս այնպէս պիտի կարծեն, յարեց հեծկալով :

Մարթա անզգայ և սառած էր :

Լիզ Պասալսքիին ըսաւ .

— Բացատրեցէ՛ք ըսածնիդ . տիկինն ի՞նչ կրնայ ընել, ի՞նչ կայ :

— Ի՞նչ կրնայ ընել . կրնայ հրամայել էրկանը՝ որ պաշարման ատեն դրած բոլոր օրէնքները անդործադրելի հրատարակէ . եթէ չընէ ասիկայ՝ պիտի անպատուիմ :

— Բայց, ըսել ուղեց Լիզ :

— Բայց չկայ : Եթէ կոմսուհին ըրած չարիքին հատուցումն ընել չուղէ՝ նոյն ինքն սպարապետէն պիտի պահանջեմ որ ինծի պատահած դէպքն ընկերացս բացատրէ, որովհետեւ իր կնոջ յանցանաց բոլոր պատասխանատուութիւնը չեմ ընդունիր : Եթէ սպարապետը մերժէ ընելիքս ես գիտեմ :

Մարթա կանգնած էր, և տխուր խորհրդածութեանց մէջ ընկզմած կ'երևէր . Պասալսքիին ըսաւ .

— Ս.Ն. ձեզ մեղապարտ եմ . բայց սպառնալեաց դիմելու հարկ չկայ, որպէս զի պարտքս կատարեմ :

Զանգակը զարնելով՝ եկող ծառային ըսաւ .

— Աղաչեցէ՛ք Նորին Վսեմութիւնն որ անյապազ հոս գայ :

Կառավարչին դալստեան սպասելով՝ Պասալսքի Ուրլիէֆին ձերբակալութեան զանազան հանդամանքները պատմեց Լիզին : Մարթա ալ՝ որուն հետ Պասալսքի բնաւ չէր խօսեր, ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր, և երբ Մօլթօֆ մտաւ, Մարթա՝ առանց անոր խօսելու ժամանակ տալու, պօռաց :

— Բարեկա՛մ, շնորհք, Ռըլիէֆ գնդապետն ազա-
տեցէք :

Երբ կառավարիչն իմացաւ թէ խնդիրը ինչ բանի վը-
րայ էր, ժպտելով ըսաւ .

— Եւանք բան մը չէ, պաշարման վիճակը պիտի վեր-
նայ . Գնդապետը, որ կալանաւորութենէն նոր ազա-
տուած է, կրնայ արդարանալ օրինայ անտեղեակ ըլլա-
լը մէջ բերելով . բացատրութիւն կուտայ և ամեն բան
կը շտկուի : Մարթա՛, յիշաւի շատ գունատեալ էք,
յարեց սպարապետը տխուր ձայնով, մտածել պէտք չէ .
նըխոստանամ ձեզի որ Ռըլիէֆին բան մը պիտի չպատահի :

— Սպարապետ, ըսաւ Պասալքի, Պակրօֆի գնդա-
պետն իւր տեղեկագիրը տուաւ, և հրամայեց որ Ռըլիէ-
ֆին բնակարանը խուզարկեն :

— Դա՛ւ, ինչո՞ւ կը վախնար, ի՞նչ պիտի գտնեն հոն :
Ռըլիէֆի գնդապետը բանակին ամենէն լաւագոյն և ա-
մենէն պատուաւոր պաշտօնակալներէն մին է : Այս պայ-
մաններով խուզարկութիւն մը վնասակար չէ : Դարձեալ
ես իրեն համար պատասխանատու կ'ըլլամ . հանդար-
տեցէք :

Մարթա ըսաւ .

— Ո՛հ, շնորհակա՛լ եմ, բարեկա՛մ :

Էրկանը վզին պատատեցաւ, որ թերևս առաջին
անգամ ընդունեց ցրտութեամբ այն համբոյրները՝ որոց
սովորած չէր :

Կառավարիչն ըսաւ .

— Պատերազմական ժողովոյն ատենանք պիտի դատուի,
որովհետև օրէնքը յայտնի է . բայց, կը կրկնեմ, բնաւ
իրեն բան մը պիտի չպատահի : Ես կ'երաշխաւորեմ,
որովհետև իւր կատարեալ անմեղութեան համոզուած
եմ :

(Շարունակելի)

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԱՌՁԵԻ

Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր

Ինչ անհնարին դայթակղութիւն երևան եկած և մնացած էր Սոյ և Աղթամարի կաթուղիկոսական խընդրոց վրայ, ինչ անասելի անկարգութիւն և խռովութիւն տառն և աւելի տարիներէ ՚ի վեր կը պատմուէին հրապարակին վրայ Աղթամարի կաթուղիկոսարանի վրայ և կը վշտացուէին ամեն պարկեշտ սրտերս Ամէն բարեսէր զգացմունք վիրաւորուեր էին, խաղաղութեան երբեր անյուսալի եղած էին, ամօթն ու նախատինք եկեղեցականութեան ճակտին վրայ ծանրացած էին, վարչական ամեն ժողովներու առջեւ իբրեւ դայթակղեցուցիչ կնճիւ կեցած էին եւ վարչութեան բարոյականին ալ աղէտ ըլլալու չափ հինցած էին. դաւեր եւ ցաւագին շահագիտութեանց լծորդութիւններ նոյն խռովութեան բոցը արծարծելու օգնած էին. մինչև վերջապէս եկեղեցական համագումար ժողովը արդարութեամբ խաչատուր կաթուղիկոսը Աղթամարի վաւերական և օրինաւոր կաթուղիկոսն ըլլալը վճռեց, եւ յուսաց թէ ամեն չարագէպ անցեալ խափանեցաւ և խաղաղութիւն տիրեց:

Սակայն Ս. Էջմիածնի վեհախառն Հայրապետը՝ որ խաղաղութեան և ուրոյ վերին իշխանութիւնն է, որ եկեղեցական անկարգութեանց անմիջապէս վերցուելուն առաջին պարտաւորն է, Սոյ և Աղթամարի ինդրոց

տասն տարիներուն վերջին ժամը և հետաքրքրական ժամը կ'զգայ՝ թէ նոր և այսօր հնչեց, Որովհետեւ Մասիսի վերջին թուոյն մէջ կարդացինք՝ թէ վեհ, Հայրապետէ առ Ս. Պատրիարքն եկած կոնդակ մը կարդացուեր է խառն ժողովոյ մէջ՝ որ Աղթամարի կաթուղիկոսութիւնը երբէք չէ հանել և չընդունել և պատարագ մատուցանելու հրաման չունենալը ծանուցեր է :

Կը վաժարէինք՝ որ այս ապաժաման կոնդակին բռնագիրը կարդայինք և յայտնի տեսնէինք՝ թէ ինչ և կեղեցական իրաւասութեան ոճով վճիռ ելած է՝ թէ Աղթամարի կաթուղիկոսութիւնը չանշալտ ենք չընդունելու ենք և պատարագին սեղան ցոյց տալու չենք, որ չափ որ Մասիսի հրատարակութենէն կ'երևի՝ այնչափը դիտնալով, կ'իմանամք՝ թէ վեհափառ Հայրապետի առջև խաչատուրի խնդիր չկայ, Աղթամարի նախորդ կաթուղիկոսին և յաջորդին տեղեկալելուն հետ տարածուած ցաւադին համբաւներուն և տարածայնութեանց գոյութիւն և դատաստան բնաւ չկայ, այլ Աղթամարի վերացական կամ բարոյական կաթուղիկոսութիւն մը կայ՝ որ չընդունելու ենք, չճանչնալու ենք և մեր հոգեւոր հաղորդակցութեանց մէջ առնելու չենք : Պօլսոյ պատրիարքարանի ամեն ժողովները, ընդհանուր Հայրապետութեան կամաց հակառակ, Սոյ թեմական կաթուղիկոսութիւնը Սոյ վիճակին և Աղթամարայն՝ Աղթամարի վիճակին համար ճանչելով և ընդունելով և Ս. Էջմիածնի թեմին մէջ իբրեւ ստոյգ քահանայութիւն, 'ի պատահման, 'ի հոգեւորս հաղորդակից առնելով՝ յուսաց, թէ հայկական եկեղեցւոյ ներքին և բարոյական միաբանութիւնը դարմանելու կը դիմէ : Բայց Ս. Էջմիածնի վեհափառ Հայրապետը Արքեպիսկոպոսութիւնը կը պահանջէ, առանց ասոր ուրիշ միութիւններ դալթակղական կը ճանչէ :

Ինչ խաղաղասէր եւ հաստատուն բարւոյ յոյս կը պահուի այս հերքման ներքեւ, չենք կրնար նախա-

տեսել, մանաւանդ այնպիսի դէպքի վրայ, յորում եկեղեցական համագումար յողով մը երեսփոխանական և վարչական ժողովներէ քանի՛ քանի՛ անգամ ստիպուելով կը դումարուի եւ վայելուչը կը վճռէ, այն ժողովներէ՝ որոց խօսքն ալ կարծիքն ալ, մինչեւ բառերն ալ կը հրատարակուին եւ հարկաւ Ս. Էջմիածնի Հայրապետարանը կը կարդայ։ Ի՛նչ արժեց ուրեմն եկեղեցական Համագումարը երեսփոխանութեան առջեւ, պատրիարքարանի առջեւ, աշխարհի առջեւ. կաթողիկոսի առջեւ եւ վերջապէս պատմութեան առջեւ։

Յաւալի է, ապաքէն, որ տասն տարիներէ՛ ՚ի վեր եկեղեցական այս մի եւ նոյն դիպուածոց մէջ ոչ ձայներնիս մէկ է եւ ոչ սլարտքերնիս, ազգային հոգին իր դէմն ելած վայրագ արկածից առջեւ չկարաց ընտրել՝ թէ ո՞ր կը կայանայ իւր կենսական ուժը. միջնադարեան կրից սովորական եղած երկպառակութեան թէ կերպ մը քաղցր եւ օրինաւոր ազատասիրութեան մէջ։

Ս. Էջմիածնի Վեհափառ Հայրապետն իւր թեմի Արքեպիսկոպոսին (Պատրիարքին) կը հրամայէ՝ որ չե՛ղանք չե՛նք։ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը։ Ո՞ր էր այս հրամանը այսչափ տարիներէ՛ ՚ի վեր, միայն Էջմիածնի վեհարանը չէր գիտեր՝ թէ Պատրիարքը իւր հսկողութեան և դիտողութեան և դորձողութեան առջև խնդիր մ'ունէր տարիներէ՛ ՚ի վեր՝ որուն խնդիրն էր՝ ինչպէ՛ս կ'ըսէին, և անոր վրայ ամէն օր խօսք և տարաձայնութիւններ կ'ըլլային. եթէ գիտէր, ինչո՞ւ մինչև այսօր իւր կամքը չզրկեց. եկեղեցական համագումար յողովոյն արդեանց վրայ իւր հրամանին դերագունութիւնը փորձել ուղեց՝ թէ գայթակղեալ մըտքերը անգամ մ'ալ յուզել, Բայց այս ստոյգ է՝ որ եկեղեցական Համաժողովը Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը ընդունելու կամ ճանչնալու խնդիր չունէր, այլ զուտ եկեղեցական դէպք մը, եկեղեցական օրինաց սկզբունք

քը Այլթամարի մէջ պատահածին հետ բարդատելով՝ հետեանքին վճիռ տալ, և ոչ թէ նորութիւն մը սահմանել և հրատարակել. և ասկէ աւելին ալ չբրաւ ։ Վերհախառն Հայրապետին կոնդակը քանի որ եկեղեցական Համաժողովոյ նիւթ եղած խնդրոյն վրայ չխօսիր, որոյ պարտն էր իբրև բարձր և վերին աւետարանիչ խաղաղութեան, ուրիմն ասկէ քսան տարի յառաջ կամ քսան տարի վերջն ալ կրնար դալ և արդիւնքն նոյն ըլլալ, կամ ասկէ առաջ ապօրինաւոր ամուսնութիւն մը օրհնութեամբ լուսեայն վաւերացնող հայրապետական թողութեն աւելի զօրութիւն չունենալ եկեղեցական օրինաց առջև ։

Հասարակաց գիտակցութիւնը դարմանքով պաշարելու համար ասկէ հռչակաւոր դիպումած չկրնար ըլլալ ։ Ուրիշ հասարակ գէպերու պէս ասանկ մեծ և ահալիին ու ցաւալի արկածներու մէջ ալ կուսակցութեանց երես տալ, հետեւելիք գծութեանց վրայ ժպտելու պատրաստուիլ, գոցուելու վրայ վէրք մը մէկ դարձնելու քով նորէն և աւելի խոշոր բանալ, ինչ անհեռատեսութիւն ։ Ինչ դնով արդեօք պիտի անցնինք այս վըտանդաւոր վիճակէն, Հիմակուան շահերնիս պատմեմք, գալիքին վրայ ալ ով ինչ կուզէ թող երեւիսցէ ։ Եկեղեցական Համաժողովը այսուհետև անուանական է, կեանքը հողեւարք, ուժը նուազեալ, այսուհետև բոլորովին լուծուած է, եկեղեցական խնդրոց մէջ յանձնէ ի մարդոյ, կաթուղիկոսէ, ոտորագրուած կոնդակի առջև հալելով անսխալութեան վարդապետութիւն ընդունելու դործնական վճիռը պիտի հրատարակէ, և միւս կողմէն հռովմէականաց անսխալութեան ժողովը քամահրէ ։

Առանց շոգոքորթութեան համարձակութիւն ունինք հայրապետական հրամաններու վրայ սա՛ դիտողութիւնն ընել թէ Ս. Եջմիածնի Հայրապետութիւնը ընդհանուր հրամանահան է Հայոց եկեղեցւոյն, բայց վարդապետութեան և բարոյականի համար իւր Աթո՛ւ

ուէն հանած վճիռը համաձայն դանելու ենք Հայոց Եկեղեցւոյ պաշտօնական դաւանութեանցը, իսկ արարողութեան մէջ, ինչպէս է իջմիածնի առջև Միս ու Աղւթաճար կենալը, կ'ամ, պաշտօնական ժողովներու որոշումն պէտք է ցոյց տրուի, և կ'ամ'նոր դէպքի մը վրայ եկեղեցական վճիռ հանելու պաշտօնական ժողով մը առաջիկայ ցուցուի, և անոր վճռոյն վրայ զէճ ծանօտ, զէճ ծանախէ, զէճ ընդունի, զէճ ընդունի, պարարտ ընելը զէճ հրամայել, պարարտ ընել զէճ Գրուի 'ի Տաճկաստան, 'ի Պարսկաստան } և յամենայն 'ի սփիւռս Հայոց : Մինչև որ վճռոց բնական ազդիւրները ցոյց չտայ Պօլսոյ պատրիարքարանի, համագումար եկեղեցականաց ժողովոյ մը վճիռ ընդունայն հանելու օրինաւոր իրաւասութիւնը չկրնար ունենալ :

Այս խօսքերը, ինչպէս կ'ընայ յիշել ընթերցողը, Մ. Իջմիածնի Հայրապետութեան ամենէն հաւատարիմ եղող միաբանութեան մը խմբագրութենէն կ'ելլեն, որուն բնաւ մտքէն չկրնար անցնիլ՝ որ վեհափառ Հայրապետի հրաման խժըժէ : սակայն եկեղեցւոյ շահույ արդար ծարաւը աւելի բուռն կըգայ միշտ, քան ըզհնազանդութիւն այն հրամանաց, որ Հայրապետէ կուգան, բայց, դժբաղդաբար, օրինաւոր չեն ըլլար :

ԳԻՇԱԿԵՐ ՏՈՒՆԿԵՐ

Մինչեւ ցարդ կը կարծուէր՝ թէ միայն կենդանին երբ մտով կը սնանին . այսօր խիստ լաւ ապացուցուած է՝ որ քանի մը տունկեր՝ միջատներ որսալով կուտեն զանոնք եւ կը մարսեն ճիշդ այնպէս, ինչպէս մարդուս ւստամբքն իւր առած սնունդները կը մարսէ : Հօքէր տօքթօրը(1) այս բուսաբանական ճշմարտութիւնն ապացոյցներով հաստատեց՝ իւր վերջին անգամ Պէլֆաս թի ուսումնական ժողովոյն մէջ կարդացած ճառով . Ըստ Պ. Հօքէրի, առաջին անգամ՝ Էլիս անուն Անգղիացի բնագէտը դտեր է 1768 ին, Սմերիկայի մէջ, այս հետաքրքրական յատկութիւնն ունեցող տունկը, որուն անունը Դիօնէ (Dionée) դրեր է : Էլիս՝ ճանճորս (attrape-mouches) Դիօնէ ին վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդեց Լիննէին(2) . բայց սա համոզուիլ չուզեց՝ թէ տունկը իրօք կրնայ միջատով սնանիլ . ուստի ժամանակ մը այս զարմանալի դէպքն անհեղեղ ստուծեանց կարգն անցաւ :

Սակայն, Էլիսին գիւտէն վաթսուն տարի վերջը, փիւրթիս անուն Սմերիկացի ճարտար բուսաբանը, որ

(1) Հօքէր՝ Լոնտրայի թաղաւորական ընկերութեան անդամ եւ Քէյլի բուսաբանական պարտիզին անօրէն է :

(2) Շուէտացի բժիշկ . ութն եւ տասներորդ դարուն միջին հոգակաւոր բուսաբանն էր :

Հիւսիսային Գարօյինա գաւառը կը բնակէր, և ուր խիստ շատ կը գտնուէին Դիւն, այս տնկոյն ճիշդ նկարագրութիւնն ըրած է Boston Journal of natural History պարբերական թերթին մէջ : «Խնդրոյ նիւթ եղած արնկոյն իւրաքանչիւր տերեւը, ըսած է Վիւրթիս, խիստ քիչ գոգաւոր ներքին մակերևոյթ մ'ունի, որ մազի նման երեք փափուկ գործարաններով շրջապատեալ է. եթէ միջատն այս գործարաններուն մէջէն անցնի, հարկաւ անոնցմէ մէկուն պիտի դպչի. այն ատեն երկու կողմերը յանկարծ ծռելով՝ բաւական զօրութեամբ որսերնին կը բռնեն, այնպէս որ անկարելի կ'ըլլայ միջատին փախչիլը կամ աղատուիլը, որովհետեւ տերեւին հակառակ եղերքները բուսած մաղերը ձեռաց մատներու պէս իրարու կը հիւսուին : Տնկոյն զգացողութիւնը միայն Բրօնի-Բրօն (տեսակ մը աղուամաղ) վրայ կը կայանայ, վասն զի եթէ տնկոյն միւս տեղերը շօշափուին, ամենեւին զգալի արդիւնք չեն արտադրեր : Որացուած միջատն խիղոյն չսպաննուիր, ինչպէս ամենք կ'ենթադրեն, որովհետեւ շատ անգամ բռնուած ճանճ կամ սարգ ազատած եմ. Ուրիշ անգամներ ալ տեսակ մը հիւթաւոր հեղուկով շրջապատուած գտած եմ միջատները, և կարծեմ, այս հեղուկը՝ զանոնք լուծելու և տնկոյն մարսողութիւնը գիւրացնելու յատկութիւնը պիտի ունենայ » :

1868 ին. Պ. Գանպի անուն ուրիշ Ամերիկացի բուսաբան մը հաստատեց՝ թէ այս հեղուկը «Է+Կաթիլ» (հիւթ ստամբսի) ին նման «Է+Կաթիլ» մ'է. Պ. Գանպի Դիւն ին տերեւներուն մախ կտորներ տուեր, և տեսեր է որ կերեր և մարսեր են. բայց ամեն տեսակ ուտելիք, ինչպէս պանիրը, չեն յարմարիր եղեր անոնց :

Վերջապէս, 1873 ին, Պիւրտըն Սենտէրսըն տօքթօրը ցցուց՝ թէ Դիւն ին տերեւները ամփոփուած ատեն՝ ելեքտրական երևոյթներ ալ յառաջ կուգան :

Պ. Հօքէր այս զարմանալի տնկոյն մարսողութեան

երևոյթներուն վրայ խօսած ատեն, անոր ուրիշ յատկութիւններն ալ մէջ կը բերէ :

Պ. Հօքէր Կլեմէն յատկութիւնն ունեցող ուրիշ տեսակ տուններ ալ յիշած է . նախ՝ Կրէյքսի կոչուած տունները , որոց մագերով շրջապատուած տներները յանկարծ կը ծռին երբ միջատ մ'իրենց մակերեւութին վրայ դնայ . միջատն այնպէս կը մնայ , մինչև որ մածանող հեղուկ մը ելլելով մագերուն ծայրէն՝ միջատը լուծէ , որով տնկոյն մաքսողութիւնն ալ կը դւարանայ՝ միջատն ուտելէն վերջը :

Երրորդ՝ Կրէյքսի կոչուած տունները , որք ալ աւելի հետաքրքրական յատկութիւններ ունին . այս տնկոց՝ որք հիւսիսային Ամերիկայի արևելեան դաւառները կը բուսին , տներները սափորի կամ խողովակի ձև ունին : Եթէ միջատը խողովակին մէջ մտնէ , կատարելապէս յղկեալ մակերեւութի մը պատահելով , կը սահի և սափորին խորը կ'ինկնայ , ուր վերէն վար տնկուած մագերէն կարգիլուի և այլ ևս անկարելի կ'ըլլայ դուրս ելլելը . հոն հիւթաւոր Կրէյքսի մը մէջ ընկղմելով՝ կը լուծուի անմիջապէս և տնկոյն կերակուր կ'ըլլայ :

Երրորդ՝ Կրէյքսի ըսուած մագերող տուններն ալ , որք ասիական արշիպելագոսին ամենէն տաք տեղերը կը դառնան , Պուներոյէն մինչև Սէյլան :

Ահա այսօր իմաստուն բուսաբանք մի քանի տնկոց զարմանալի յատկութիւններ ունենալը ապացուցած են , յատկութիւններ՝ որք մինչև ցայսօր անծանօթ մնացած էին :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Ի ՄԱՀ

ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՊԱՅ

Ա.

Ուստի այս չոխի մահանքաւէր ճայթեալ դռնաց ,
 Ընդէ՞ր աղբիք կըրկնալըտակ հոսին յաչաց ,
 Առ ի՞նչ 'ի սուղ նըստեալ է Մայրն արդ Հայաստան ,
 Ո՛չ այս աւուրք միթէ իցեն իւր խնդութեան .
 Է՞ր Եփրատէս գիւրն ըզմրմունջ փոխեաց 'ի կոծ ,
 Եւ լալօնից ձայնք 'ի Մասեաց հնչեն խորոց . —
 ՅԱյրարատու դէհ ինչ 'ի վանս անդ մօտակայ ,
 Յաղօտածագ ցոլայ ճաճանչ մահաստուեր ջահ .
 Շըռինդ յայերս հարաւ ուժգինն եւ գուժարկու ,
 Եւ ճանապարհք դիտ հնչեցին Օշականու . —
 «Մեռա՛ւ Մեսրոպ , Հայաստանի ակն եւ արեւ .
 «Մեռա՛ւ Հայոց սուրբ փարդապետն երկնադարգել» : —
 Յայս ձայն թալուկն յանդամոն հարաւ սեւաւ տըրտմութեան ,
 Եւ յարատուս լուծան սըղաոոր աչք ամենայն .
 Բզօսաափին խրեանց յայնժամ լոկցին սօսիք

Եւ գուժարկու ձայնք՝ յաջորդեն զանոյշն՝ ըզսիք .
 Կանայք ըզհեր ցըտեալ ուժիւն աշխարանաւ .
 Ողորմ ողորմ ճիչ արձակին եւ վայս անբաւ .
 Յողոց հանեն արք 'ի փրդնուկ սըրտաճըմիկ
 Եւ վըշտահար ճեծեն մանկալիք եւ ծերոնիք .
 Դռոյթ 'ի խուճապ ամբոխ անդէն տայր յԱյրարատ ,
 Մոլորաքայլ , սիրտ 'ի տրոփ , աչք յարտօսր առատ .
 Կուսանք Հայոց փոփոխելով կոծ ողորմուկ
 Ջայլեն . «Բարձա՛ւ Հայաստանի յոյս եւ նեցուկ» .
 Լերինք անձաւք համայն հարեալ ըզդողանի
 Անդրաձայնեն . «Անկաւ նեցուկն Հայաստանի» .
 Եւ Եփրատէս զոլորտաճեմն առեալ զընթաց
 Կարկաջ հանէր՝ գուժել Հայոց ըզկոծն եւ լաց :

Բ.

Անդ հոլանեալ ըզդադադառն ամենեքին
 Իշխանազուն , արքայ , մանկտի եւ կանանին ,
 Ոչ իշխելին զաչս 'ի մեռեալն յառել պատկեր .
 Եւ գեռ հըծծիւն երկբայական 'ի սիրտն խօսէր ,
 Թէ՛ մահաքո՛ւն տեսանիցեն զհրեշտակն Հայոց
 Եւ անկենդան ունի չիրմին զընալ 'ի՛ ծոց .
 Թէ՛ կախուցեալ իցեն Սըրբոյն արտեւանուէք ,
 Որ յօրինեացն ըզբաղէ Հայոցըս մեծաշուք .
 Թէ՛ յողբ որդւոց արդ խո՛ւլ իցեն իւր լսելիք
 Մինչ անողորմ հատանէ մահ զկեանքն երջանիկ .
 Յայնժամ ըզճեռս ընդ զլուս հարեալ արտառուաղին
 Յալուց սըրտից հառաչանք դառն հատանին .
 Մին թէ՛ «Եզո՛ւկ , հա՛յր մեր , ընդէ՛ր սրացար դու՛ վաղ .
 «Հի՛մ զտիւն Հայոց խաւարեցեր դեղածիծաղ ,
 «Աստուած՝ ահա լուսնակք են վեց , զհայր մեր Սահակ
 «Վերաբարձեր յամոհնութեանդ 'ի սուրբ քաղաք .
 «Եւ արդ եւ զսա՞ յետին ծաղիկ չըքնաղ բրնոյ
 «Ո՛հ , տո , խըլեաց արդարութիւն հօր ձեռին քոյ . »

«Այլ ոմն՝ «Յորժամ սանք իւր դարձցին ՚ի Հայաստան
 «Եւ ըզտըխուր նորին եւ եթ տեսցեն զդամբան
 «Քանի՞ հռոպս՝, քանի՞ թախիծս հատանիցեն
 «Տըխուրն ընդ մահ սիրեցելոյ իւրեանց հովուին :»
 Աստ միւսն թէ՛ «Յայն ՚ի միայնումս եւ եթ ՚ի մահ
 «Քանի՞ կենաց չիջաւ արդեօք լուսաւէտ ջահ :»
 Եւ յայս հրծծիւն անգիտորով եւ յուսահատ
 Յանձկացելոյ իւրեանց հային յամբիժ ճակատ .
 Որչափ զըննեն զերեսն արգոյ եւ զաչսն անլոյս ,
 Յաղի եւ դառն լուծանին աչք յարտասուս :

Գ.

Այլ եհաս ժամ՝ զի քահանայք ամենայն
 Փոխել զմարմինն անդր ՚ի հանդիստ հանդերձեցան .
 Այն ինչ զդագաղն արտաքս ՚ի դրանց էին հանեալ՝
 Խորհուրդ անեղ , տեսին ծագել խաչ լուսափայլ ,
 Որ ըզմարմնով Սրբոյն կըշխո հարուստ ՚ի վեր ,
 Ճաճանչափայլ չօղայր պաշտօն եւ փոքրիողէր .
 «Հա՛յր , գոչեցին , Հա՛յր , մեր պարծա՛նք , լոյս եւ աբեւ ,
 «Ռու առաջնորդ քեզ ընտրեցեր զայդ քառաթեւ
 «Եւ արդ եկեալ տանել ըզքեզ յերկնից խորան .
 «Իսկ մեք , աւա՛ղ , անձուկ քայլն բերիմք տեսլեան .
 «Մի՛ , հա՛յր , ըզմեզ լըքեալ համբուն առնեք՝անտես .
 «Այլ յարտասուս խանդաղատեալ մեր աղէկէզ ,
 «Անդ ՚ի թըռչիլդ ՚ի թեւս հողմոց յօղըս փեռիկ
 «Զինչ եղիա՝ լի՛ց յողիդ սուրբ զորդիս քս հէք :»
 Զայս տաէին եւ գեղգեղեալ կախանալիք
 Յողք շարժէին զարքայ զմանկտին , զլօրայ ջուրի .
 Նոյն ՚ի քաղաքս՝ ուստի էանց սուրբ իւր մարմին ,
 Ի նոյն ՚ի սուգ սառնանային սիրտք զլխովին .
 Եւ արտասուաց կրկնավրտակ հոսեալ աղբերս՝
 Ի տես խաչին հեկեկէին ըզնոյն աղերս ,
 Ու այսպէս ողբովք եղեալ ըզսուրբն ՚ի հող մահու :

Ի սեպուն այն օր, հեծեաց աշխարհն Հայոց ողջոյն,
 Եւ մինչ ամբոխն յողւոց հանեալ հեծեծանօք,
 Դարձ առնէին՝ ձեռս 'ի գլուխ, աչք յարտասուք,

Աստ 'ի թալէն լուսափայլ
 Հողին ըղթեաւ հողանեալ
 Զերկնից քերէր ըզդահմանօք
 Յերանութեան հանգչիլ 'ի դոգ,

ՅԱԿՈԲՈՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

ԺՈՒ ԱԶ. Ս. ՂԵՆՈՆԷԿԱՆՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
 ՎԱՆԱՏՍ.

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ

ՕՐԻՆԱԿ ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ

Ե Ի ՈՐԴԻՆԱԿԱՆ ՍԻՐՈՅ

Չինաստանի սահմանները պահպանելու համար շինուած մեծ պատին արեւելեան հարաւային կողմը՝ Դեղին կոչուած մեծ գետին քղնած տեղերը՝ թաթարներու կտրիճ և արուեստագէտ և ըստ բաւականի կըրթեալ ցեղ մը կը բնակի, որ գլուխնին սե կաշիէ շինուած գլխարկ գնելու սովորութիւն ունենալով՝ քառակուսի կ'ըսուին ։

Պէտք ունի լերան և իսիմ անապատը գտնուած թաթար ցեղերուն զօրաւորն առնօք Լին ։ Ասոնց ցեղապետը կամ թաղաւորը 1832 ին մեռաւ և անոր յաջորդեց իւր Մօհէլամ անուն որդին ։

Ասիկա թաղաւոր ըլլալէն քանի մ'ամիս վերջը՝ որ սորդուլեան ելլելով և ճամբան կորսնցնելով՝ աղքատի մը տուն մտաւ, ու գաւաթ մը ջուր ուղեց ։ Տան տէրը ճանչցաւ ասոր թաղաւոր ըլլալը ։ Ուստի անմիջապէս ոտքն ինկաւ ։ Նահարին անուն խիստ գեղեցիկ աղջիկ մ'ալ ունէր ։ այն ալ բերաւ՝ որ թաղաւորին ոտքը պաղներէս արժանի ըլլայ ։ Դարաքաղքները մահմետական ըլլալով՝ Նահար անին ։ Բայց ճիշդ պահպանութիւնը թաղաւորին կամաց յանձնուած է ։ ուստի

աղջիկն այս օրինօք թագաւորին առջև երեսը ծածկած գնաց . բայց թագաւորն երեսը բացաւ , գեղեցկութեանը զմայելելով՝ իրեն ուզեց . ուստի մատեն ագամանդեայ մատանին հանելով , աղջկան մօրը տուաւ , և ըսաւ՝ որ այն մատանին տանի իւր գանձապետին ցուցնէ և իւր կամքն անսրմէ իմանայ :

Երբ միւս օրը գանձապետն այս մատանին տեսաւ , աղջկանը վտխարէն՝ թագաւորին կողմէն իրենց եղած շնորհքները յայտնեց , որ էին մեծ գետին մը , խիմքաղաքէն քանի մը ժամու ճանապարհ հեռի՝ մեծ և վայելուչ տուն մը , այն տանը մէջ ծառայելու համար հինգ դերի և յիսուն քսակ , որոց իւրաքանչիւրին մէջ հարկւր ոսկի կար :

Նահարինին ընտանիքը ծանր աղքատութենէ մէկէն այսպիսի փառաւոր հարստութեան եւ մեծութեան հասնելով՝ չկրցան իրենց մեծութիւնը հեղութեամբ և պարկեշտութեամբ վայելելուն եղանակը մտածել . իրենց եղած շնորհքները քիչ կուգային իրենց , մեծ մեծ կը ջարդէին , թագաւորը մեր աղջկան խօսքէն դուրս չելէր կ'ըսէին . Բօֆֆինները (աղնուակիանք թաթարաց) պաղ կերպով կ'ընդունէին , եւ այնքան իրենք ղիրենք մեծ ցցունել սկսան , որ թագաւորին հաճոյանալու համար ասոնց հետ տեսնուելու եւ ասոնց հետ հաց ուտելու զիջանող բոլոր մեծամեծք ասոնց սկսան նախանձիլ . մասնաւորապէս չարժած տեղերն առատաձեռն պարգեւ տալենին եւ մեծ մեծ խօսելին ասոնց շատ ծանր կ'երեւէր : Բայց այս վերջը հարստացող մարդոց անխոհեմ վարմունքը , շատ չանցաւ , գլուխնին խիստ մեծ փորձանք բերաւ :

Աղջիկը թագաւորին պալատն առնուած չէր , այլ ինք թագաւորն որպէս թէ սովորութիւն ըրեր էր՝ առաւօտները աղջկանը տունը կ'երթար . Օր մը առաւօտուն ձին հեծած հոն դացած ատեն , պահապան զօրքերէն երկու հոգի դիմացն ելլելով՝ պօռացին . « Եթէ

սոսկալի տեսարանի մը հանդիսատեսս ըլլալ չես ուղեր ,
ասկէ անդին մի' երթար : Նահարինին պալատը կ'այրի ,
ծառայներն ու ձիերը մարթեցին . ինքն ալ մեռաւ :
Թագաւորն այս սև բօթին վրայ կատղած՝ պօռաց . Բի՞նչ
կ'ըսէք , Նահարի՞նն ալ մեռաւ . ասոր վրայ դանակ քա-
շողն ի՞նչ յանդուգն մարդ է եղեր , տեսնեմ . » Առանց
պատասխանոյն ոտասելու , իւր պալատականներէն մէկ
քանին միայն հետն առնելով՝ ձին քչեց , և անմիջապէս
Նահարինին պալատին առջևն հասաւ :

Հոն աչքով տեսաւ՝ որ ըսածնին ճշմարիտ է եղեր :
Այն փառաւոր պալատին տեղը՝ տաք մոխրէն զատ ու-
րիշ բան չէր մնացած . Զիւրուռն և սպաննուած ծառա-
յից արիւնն ալ լճի պէս՝ մոխրոյն մէջ լեցուեր էր . Այն
տեղ , թագաւորը ձիէն վար յաթկեց և այրած աւե-
րակներուն մէջ գնաց . տեսած առաջին բանն եղաւ
Նահարինին մարմինը , որ ջարդուած և կրակէն սևցած
հոն ինկած էր : Խեղճ աղջիկը կրակէն փախչել ուղեւոր մին-
չև պալատին սեամբը եկեր է . բայց հոն մեծ դանակ մը
գլխուն իջեցուցեր և սպաններ են :

Սէղէպ Մօհէլամայս տեսնելով՝ որչա՛փ սիրտը
բորբոքեցաւ , և որչա՛փ կրակ կտրեցաւ , խօսքով նկա-
րագրելն անկարելի է : Նոյն օրը արդարութեան ա-
տեան (Կօրէօն Կօրէ) կազմել , ոճրագործներն ու եղեռ-
նագործները գտնել ու արժանի պատիժը տալ հրամա-
յեց : Քանի մ'օրէն վերջը , ատենա՞ր կաղնուեցաւ Նօ-
բայ ըսուած ընդարձակ դաշտին մէջ : Այս ատենին ա-
տենակալներն են քսան և եօթն ծեր մարդիկ , որոց
խերքն ու հմտութիւնը ամենուն ծանօթ և գովելի են :
Ատենա՞ր մշտնջենաւոր է , և եթէ ատենակալներէն մին
մեռնի , նոյն մեռնողին ցեղէն ամենէն գովելի և իմաս-
տուն մարդը կ'ընտրեն , որ անոր տեղը կ'անցնի : Այս
ընտրութեան մէջ ո՛չ աղնուականութիւն և ո՛չ հարըս-
տութիւն կարեւորութիւն չունին :

Գանձապետը (որ այն տէրութեան մէջ մեծ փո-

խառքայի իշխանութիւն ունի) ամեն կողմ մարդ և լըրտես զրկեց. անոնցմէ առած տեղեկութիւններուն համեմատ՝ Բօֆօքիններէն (աղնուազգիներէն) երեք եղբայր, և ասոնց մեծ եղբօրը տասը տարեկան մէկ աղջիկը բանտը դնել տուաւ. չարագործութիւնն այն երեք եղբարց գործն կարծուելու նշաններ տեսեր էր.

Չափէթիղը (ատեանին նախագահը) դէպքին մի քանի պարագայներն ատենակալներուն պատմելէն վերջը՝ հարց ու փորձի եւ քննութեան սկսան. երեք եղբայրները այն գործոյն կանուխէն տեղեակ եւ հաղորդ ըլլալին քոլորովին կուրանային, բայց աղջկան պարզ ճշմարտաստութիւնն ամեն բան երեւան հանեց. Ասոր հօրը անունն էր Նատիր Բէպէղլիւի. Չափէթիղն աղջիկն առջեւ կանչելով՝ հարցուց անոր. — Բանի՞ տարեկան ես: Աղջիկը պատասխանեց. — տասը տարեկան: — Անունդ ի՞նչ է: — Նատիր Հօլան: — Այս գործոյն վրայ՝ որուն համար հայրդ եւ հօրեղբայրներդ ամբաստանուած են, գիտցածդ բա՛ն. բայց սուտ չխօսիս, քանզի Մարգարէն ստախօսութիւնը յայտնի արգիլած է, եւ ստախօս մարդն Աստուծմէ կը պատժուի:

— Ես ալ ամենեւին սուտ պիտի չխօսիմ, բուն ճշմարտութիւնը պիտի յայտնեմ: — Խօսէ՛:

Աղջիկն ըսաւ. — Հայրս ու եղբայրներս թէպէտ ազնուական են՝ բայց հարուստ չեն. Բանի մը տարի կընէ որ միշտ մլնաս կընեն, եւ մանչուները (ճամբու աւազակները) բռնորովին ասոնց ինչքն յափշտակեցին եւ ազգատութեան մէջ ձգեցին. Այսպէս ըլլալով հանդերձ, եթէ խաթուն մը չգար եւ ասոնք չյորդորէր, այնպիսի դէշութիւն չէին ընէր:

— Ինչէ՞ն գիտես որ այն հարուստ խաթունը յորդորեց զանոնք:

— Իրիկուն մը Նատիր Թէղ հօրեղբօրս վրանը պառկեցայ. դեղեցիկ և լաւ հագուած խաթուն մը մը տաւ հոն. ես ալ աչքս փակեցի և ինքզինքս քնացած

կեղծեցի : Այս կինը հօրեղբօրս ըսաւ . — Ինչ կ'ըսէք,
վերջապէս այն բանն ընելու հաճեցա՞ք : — Եղբարցս
խօսեցայ , բայց երկուքն ալ չեն հաճիր : — Թերեւս խօս-
տացած վարձքս իրենց քիչ երեցած է , ուստի այնչափ
ալ կը խոստանամ , եթէ կամքս կատարեն . հօրեղբայ-
րս ամենեւին չկարծելով թէ ես արթուն եմ , ըսաւ .
— Այդ չէ պատճառը , դալիք վտանգէն կը վախնան ,
խաթունը ըսաւ . — Բնաւ վտանգ չկայ . եթէ բռն-
նուեցու ըլլաք , դուք բնաւ մի' խոստովանիք ըրածնիդ ,
եւ զձեզ ազատելու պատրաստ եմ : Դուք ինձի չէ՞ք վրս-
տահիր : Հօրեղբայրս ցած ձայնով բան մ'ըսաւ անոր ,
բայց ես չիրցայ հասկնալ . բայց այնպէս խմացայ որ ու-
քը կ'իյնար : Քնանալ կեղծելովս աչքս գոցած էի , և
նոր համար այս միջոցին բան չկրցայ տեսնել : Վերջա-
պէս խաթունը գնաց . Այնուհետեւ հօրեղբօրս քանի մը
անգամ իւր եղբարց հետ խորհուրդ ըրաւ , երեք օրէն
վերջն ալ պալատը այրեցաւ :

— Դու հաւատարիմ աղջիկ ես , գիտցածդ շիտակ
կը խօսիս . ուստի մի և նոյն ճշմարտութեամբ խօսքդ
չարունակէ . թէ՛ Աստուած և թէ՛ մարդիկ քեզի կը նե-
րեն . քանզի թէպէտ տղայ ես , բայց անձամբ այն չար
գործոյն մասնակից եղեր ես :

— Մարգարէն իւր սուրբ գրքին մէջ գրած է . « Հօրդ
հնազանդէ՛ և Աստուծոյ վախցիր » : Ձեռքս վառած
ջահ մը տուին , եւ ալ Նահարինին տանը կրակ տուի :
Կրակին մէջ խրքինջացող սլօռացող խեղճ անասնոց վիճա-
կին չբիմանալով՝ զանոնք աղատելու կը վախարէի . բայց
հայրս դուռը կեցած էր , դուրս ելլողը կ'սպաննէր : Նա-
տիր Ալօղ հօրեղբայրս ալ տանը կահ կարասիները կը
կոտրէր ու ծառայները կ'սպաննէր :

— Նահարինը մեռցնողն ո՞վ էր :

— Նատիր Ֆէզ հօրեղբայրս էր :

— Վրանին մէջ հօր եղբօրդ հետ խօսող խաթունը
կրնա՞ն ճանչնալ :

— Որովհետեւ ինքզինքս՝ քնացած կեղծելու համար աչքս դռցած էի, երեսը աղէկ մը չը կրցայ նայիլ, դէմքէն չեմ ճանչնար. բայց վարմունքէն ու ձայնէն կը յուսամ՝ որ ճանչնալու կարող ըլլամ:

— Աղէկ դիտե՛ս, ուրիշ մէկը չցուցնես:

— Ո՛չ, համարէ՛ թէ տակաւին ձայնը ականջիս մէջըն է:

Չափէթիղը հարցումիորձն ընդհատեց, և թաղաւորին դրեց: Պատասխանը չուշացաւ. թաղաւորը հըրաման ըրած էր՝ որ ճշմարտութիւնը հասկնալու համար հարկաւոր բաները՝ ի գործ դրուին, բան մ'ալ զանց չըլլայ: Նախագահը թաղաւորին հրամանը ամենուն իմացուց. ուստի հրամայեցին՝ որ արքային պալատը որչափ կին կայ, թաղաւորին մայրն ալ, իւր հինգ թաղուհիներն ալ, ամէնն ալ երեսնին դոցէն, գան այս ատենանը և բարձր ձայնով ֆօրանէն մէկ մէկ բան կարգալով՝ կարգաւ անցնին և տեղերնին երթան: Տէրու թեան բոլոր պաշտօնակալներուն և մեծամեծներուն աղջիկները կարգաւ եկան, դէմքերնին ծածկած, այնպէս որ բնաւ չէին երևիր, և ատենակալաց առջևէն անցած ատեննին՝ բարձրաձայն մէկ մէկ տուն բան կը կարգային ու կ'երթային:

Այսպէս դատաւորաց առջևէն եօթանասուն կին անցաւ. միայն մէկ կին մնացեր էր անցնելու. տակաւին աղջիկն իւր ճանչցած ձայնը չէր լսած: Այն մէկ կինն սկսաւ քալել. կարդացած խօսքին նշանակութիւնն այս էր. «Աստուծոյ հրեշտակն արդար է և զոր կանք կրող մարդոյն վրայ կը հսկէ, թող չտար՝ որ յանցանքն անմեղ մարդուն քունը խռովէ»: Աղջիկն այս ձայնը լսելուն պէս ցաթկեց տեղէն և ըսաւ.

— Ահա հօրեղբօրս հետ խօսողն այս ձայնն էր:

Սնմիջապէս երկու ղինուոր առաջ գացին, և կնոջ երեսին լաթը վերցուցին. բայց երբ ո՛վ ըլլալը տեսան, զարմացան, շուարեցան, արդարութիւնը տեղը գտնե-

լուն վրայ կասկած չի սկսան, և հարկ եղաւ թագաւորին իմացունել. բոլորն ալ ահի դողի մէջ էին. իսկ ինքն թագաւորին իմացուցին՝ որ այն կրակին և սպանուած թեանց սլառաւուն ու յորդորողը՝ Միրզա — Անունտ մայրերնիդ է եղեր. ինչ հրաման կ'ընէք. թագաւորն այս լսած տառն՝ ձիուն վրայ էր. եկաւ տտեանին դուռը, և դատաւորներուն ըսաւ.

— Պէտք չէ որ արդարութիւնը խախտուի. դատաւորներ, ձեր խիղճն ձեզի ինչպէս կը թելադրէ, աղատութեամբ վճիռ տուէք՝ որ դորձադրուի.

Ասեանակալները դողալով սոսկալով խոհուրդ քրին. Սէղէպ Մօհէլամ թագաւորին մայրը՝ առջի բերան այս անակնկալ ամբաստանութենէն կարծես կայծակնահար ըլլալով՝ լալով և արտասուելով իւր տղային գութը շարժելու կ'աշխատէր և կ'ըսէր. «Նահարին բոյորովին սիրադ իրեն դրաւեր էր. իմ ծնողական սէրս ալ ղիս կուրացուց. ներէ՛ ինձի, կ'աղաչեմ. եթէ մայր մը իւր որդւոյն վրայ գութ ունենայ և չճանչցուի, անոր կիրքը ինչ աստիճան կը բորբոքի, դու չես գիտեր. » Այս աղաչանքը բնաւ թագաւորին ականջը չէր մտներ. դատաւորներուն հարց ու փորձ ըրած ատեն, մինակ ինքն ոտքի վրայ կեցած էր, մօրը վրայ ալ չէր նայեր.

Վերջապէս, դատաւորներն իրենց խորհուրդը լըմընցունելով տեղերնին եկան. բոլոր ամբոխին վրայ խորին լուսթիւն մը տիրեց. Չափէթիղը յոտին կանգնեցաւ. մէկ ձեռքն իրենց կրօնքին սուրբ համարուած դրքին վրայ և միւսն ալ սրտին վրայ դնելով՝ այս վճիռը տուաւ.

«Մահուան վտիարէն՝ մահ պէտք է, յանցանքը թելադրողին ալ՝ ահադին պատիժ մը տալ կը հրամայէ արդարութիւնը. ուստի,

«Միրզա Անունտին մէկ ձեռքը թող կտրուի:

«Նաաիր Ֆէղին՝ որ իր եղբայրները դրդեր եւ այն չար գործոյն հաճեցուցեր էր, գլուխը կտրուի:

«Նատիր Բէպէղիւի եւ Ալօղար՝ երեք ժամ ցոյ պատիժ կրեն :

«Նատիր Բէպէղիւի աղջիկը Նատիր Հօլան , թէ՛ տարիքին համար եւ թէ՛ ամեն բան ճշմարիտ յայտնելուն համար , ամեն պատիժէ եւ դատապարտութենէ ազատ մնայ :

«Անմիջապէս այսօր այս վճիռը ՚ի դուրծ պիտի դուրուի՝ դատաստանը տեսնուած Նօբալ դաշտին մէջ . Ահմէտ ամսոյն վեցին (22 յունիս) :

Այս վճռոյն կարգացուելէն վերջը՝ լալու ձայներ լսուեցան , եւ ամենուն սիրար ճմլեցաւ : Թաղաւորին մայրը դիտութիւն տղերսելու համար մէկ մը թաղաւորին կ'երթար , մէկ մը դատաւորներուն : Բայց Սէղէպ Մօհէլամի սիրտը քարացած , կը հրամայէր՝ որ վճիռը ՚ի դուրծ դրուելու պատրաստութիւնները տեսնուին :

Քանի մը րոպէի մէջ հանդիսին պատրաստութիւնները կատարուելով՝ ճամբայ ելան . սկսան դաշտին մէջ բարձր տեղ մ'ելլել , որպէս զի ամենքն ալ տեսնեն . Հանդիսին առջին Նարպէքները կ'երթային , ձեռքերնին՝ ծայրը ոսկէթել փունջով զարդարուած մէկ մէկ պամպուլ տուած եղեգէ դաւազան բռնած : Ասոնց ետեւէն կը քայլէին դատապարտուած չորս հոգին , ասոնց քովէն ալ խուժք խուժք զինեալ զօրք : Ասոնց ետեւէն դահիճը , ամենէն վերջն ալ արդարութեան ատենին ատենակալները . անոնցմէ վերջն ալ թաղաւորը՝ իւր պալատականներով : Հանդէօը անցնելու ճամբուն վրայ անհամար բազմութիւնը խռնուած էր , որ զիրար կօխկրուտելով՝ դատողական դործողութիւնը կատարուելու տեղին մօտերը դանուելու համար առաջ կ'երթային :

Ելլելու բլուրին անունն էր Հապուտ տէ քիս , և երբ հոս հասան , դահիճն ամեն բան կարգադրելէն վերջը՝ դատաստանին ատենադպիրն ելաւ , և սկսաւ դատապարտելոց անունները կարդալ այսպէս .

«Միւղա Անունար դատապարտուած է՝ որ ձեռքին

մէկը կտրուի , թող թաղաւորը հրաման տայ որ արդաւորութեան վճիռը դորժադրուի :

Թաղաւորին մօրը պատուոյ արժանի անունը այսպէս կարդացուած ատեն , ամբողջ բաղմութեան սիրտը յուզեցաւ , հաղիւթէ շունչ առնելու կը համարձակէին . ամենուն աչքը այն աղնուական խաթունին վրայ էր , ամենուն խելքը միաքը անող տրուած էր : Այն ատեն , թաղաւորն ելաւ . և որպէս զի իր ըսելիքներն ընդարձակ դաշտին մէջ կեցող բաղմութիւնը լսէ , բարձրաձայն հետեւեալ խօսքերն արտասանեց .

« Մայր իմ , դու Աստուծոյ և մարդոց ինչ պարտք ունիս , ահա ես կը վճարեմ : Երանի՛ թէ քու յանցանքքդ քաւելու համար իմ ընելիք հատուցմունքս թէ՛ քեզի և թէ՛ բոլոր ժողովրդեան հաւատացնէ՝ որ ես թաղաւոր եղայ նէ՝ որդիական սէրն ու դուրսը սրտէս չեմ հանած : »

Այս ըսելով մէջքէն դանակը հանեց . իւր ձախ ձեռքը փայտի մը կոճի վրայ դրաւ , դանակը աջ ձեռքով բռնեց , և բոլոր ուժով մի անգամ զարնելով՝ իւր ձախ ձեռքը թուցուց : Դողովուրդն այս տեսնելով՝ ըսկրսան միաբերան աղաղակել . « կեցցէ՛ արքայ . » Բայց ո՞վ կրնայ յայտնել սրտերնուն կիրքը . արդեօք թաղաւորին ըրածին հաւանութիւն տա՞լ էր , սէ՞ր էր , մեղքընա՞լ էր , թաղաւորին մայրն ատե՞լ էր , կամ այս ամենը , և ասոնց հետ ուրիշ կրքեր ալ միացած՝ զարմանալի և զարհուրելի բա՞ն մ'էր :

Միւրդա Սնունա որ իւր կրելիք պատժոյն վրայ խորհելով՝ մինչև այս վայրկեան դրեթէ բնաւ յան մը չէր տեսներ և չէր լսեր . իւր թաղաւոր որդւոյն՝ իւր յանցանաց՝ փոխարէն արդարութիւնը տեղը տանելով՝ ձեռքը կորսնցնող դանակին ձայնն լսածին պէս , խօր քունէ արթնցած մարդու մը պէս արթնցաւ , և յանկարծ աղային ոտքն ինկաւ : Տղայն ձախ ձեռքը վերաբոյժներուն երկնցուցեր էր՝ որ արխնը դադրեցունեն . աջ

ձեռքով մօրը ձեռքէն բռնելով՝ ոտքի վրայ հանեց, և ընտաւ .

— Հիմա արդարութեան պահանջած միւս բաներն ալ ըրէ՛ք : Մօրս դործած յանցանաց վիժարէնը վճարուեցաւ, միւսներուն յանցանքին վիժարէնն ալ թո՛ղ 'ի դործ դրուի :

Գահիճները միւս երեք յանցաւորներն առին . թաղաւորն ալ ձին հեծնալով՝ սլալատը դնաց :

ՅՈՅՍԸ կերելի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը : Դիմն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր .

Հ. ՊՕԼԻՍ. Մեծ. Կարապետ Էփ. Եղամեան Դ Գա-
2ըգնի խան Թիւ 4 սենեակը :
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Եղգնեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն
ԿԱՐՍ . Մկրտիչ Էփ. Էրամեան

